

Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği *

Hakan Mehmet Kiriş**

Özet: Bu çalışmanın amacı, Türk parti sistemindeki gelişmeleri ve eğilimleri kutuplaşma değişkenini kullanarak açıklamaktır. Kutuplaşma, görüşlerin karşıt cepheler halinde toplanmasını ifade eden bir kavramdır. İki veya çok partili her parti sisteminde kutuplaşma bulunmakla birlikte, parti sistemindeki kutuplaşmanın artması partilerin, söylem ve politikalarıyla birbirinden derin farklılıklarla ayrılması anlamında kullanılmaktadır. Türkiye’de parti kutuplaşmaları, temel olarak Osmanlı döneminden kalan siyasal yapı üzerine şekillenmiştir. Bu etki, merkez-çevre ve tarihsel blok gibi yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bununla birlikte, özellikle 1950’de tek parti iktidarının sona ermesi, 1960 darbesi sonrasında kurulan yeni anayasal sistem, 1980 sonrasında dünyada ve Türkiye’de meydana gelen dönüşümler, parti sistemi üzerinde de belirleyici rol oynamıştır. 2000’li yıllar Türkiye’de kimlik temelli kutuplaşmaların baskınlık kazandığı dönem olmuştur. Laikler-İslamcılar, Türkçüler-Kürtçüler ve Aleviler-Sünniler başlıca kutuplaşma eksenleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kutuplaşma, Türk parti sistemi, seçimler, temsil, ideolojik eğilimler.

Polarization in Party System and the Case of the Turkish Party System

Abstract: The purpose of this study is to explain the developments in Turkish party system by using the polarization variable. The concept of polarization refers to the grouping of opinions around two extremes. Despite the existence of polarization in each two or multi-party systems, the increase in polarization in a party system points to deep differences between the political parties in terms of discourses and policies. The polarization of parties in Turkey has been basically formed on the political structure inherited from the Ottoman period. This effect has been discussed by approaches such as center-periphery and historic bloc. Nevertheless, especially the end of single party rule in 1950, a new constitutional system established after the coup in 1960, transformations in the world and Turkey in the post-1980 have also become a decisive influence on the party system. The 2000s have been marked as the period, during which identity-based polarizations prevailed in Turkey. The Secularists-Islamists, Turkish Nationalists-Kurdish Ethnic Nationalists and Alevis-Sunnis have come into prominence as the main identity-based polarization.

Key Words: Party polarization, Turkish party system, elections, representation, ideological tendencies.

* Bu makale yazarın ‘Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri’ (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Isparta 2010) adlı doktora tezine dayanmaktadır.

** Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, hakankiris@sdu.edu.tr.

GİRİŞ

Siyasal kutuplaşma kavramı, parti sistemlerinin temel göstergelerinden biri olarak görülmektedir. Son dönemde özellikle karşılaştırmalı olarak parti sistemlerini ele alan çalışmalar kutuplaşma (*polarization*), bölünme (*fragmentation*) ve oynaklık (*volatility*) gibi değişkenlere yönelmiştir (Klingemann, 2005: 22). Bu yönelmenin önemli nedenlerinden biri şüphesiz, söz konusu değişkenlerin sağladığı ölçme olanağıdır. Kutuplaşma kavramı, siyasal partiler sisteminde bölünmenin açıklayıcı bir değer olup olmadığının tartışılmaya başlanması ile birlikte literatür de yer edinmiş ve onun ötesinde açıklayıcı değer atfedilen bir kavram olarak önem kazanmıştır. 1950’li yıllarda istikrar ile bölünmenin ters orantılı bir ilişkiye sahip olduğu iddia edilmekteydi; buna karşın 1970’lerde bir demokraside aynı anda bölünme ve istikrarın olabileceği anlaşılmıştır. Sistemdeki bölünme düzeyi ile kutuplaşma düzeyi arasındaki ilişki ise farklılık gösterebilmektedir (Sani ve Sartori, 1983: 308-309).

Parti sisteminde kutuplaşma kavramı, partilerin birbirlerine olan ideolojik mesafeleri ile yakından ilişkilidir. Tek bir partinin var olmadığı her parti sisteminde kutuplaşma da vardır. Ancak ideolojik, ekonomik, dinsel, mezhepsel, etnik, çeşitli iç ve dış siyasal gelişmelerden kaynaklanan pek çok koşulun etkisiyle ortaya çıkan partiler arasındaki kutuplaşma, düşük ya da yüksek düzeyde olabilir. Bu ise, genel olarak parti sisteminin ya da demokratik sistemin ne derece ılımlı ya da aşırı olduğuna işaret eden bir gösterge olarak öne çıkar. Bu göstergenin de, yasama ve hükümet faaliyetleri, kamu politikaları, seçmen tabanları, siyasal elitler, siyasal partilerin söylem ve icraatları gibi değişkenlerle etkileşim halinde olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, temel olarak 1980 sonrası dönemde Türk parti sisteminde kutuplaşma ele alınmaktadır. Bunun yanında, parti sisteminde kutuplaşmanın teorik temellerine yer verilen çalışmada, Türk parti sistemindeki kutuplaşmanın tarihi gelişimi de ana hatlarıyla yer almaktadır. Bilindiği gibi Türkiye’de parti kutuplaşmaları, Osmanlı döneminden kalan siyasal yapı üzerine şekillenmiştir. Türkiye’de bu siyasal kültürün gelişimi ve etkileri değişik yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Son olarak Türk parti sisteminde kutuplaşma düzeyi ortaya konarken, bu süreçte etkili olan unsurlar ve kutuplaşmanın eksenleri de saptanmıştır.

Parti Kutuplaşması

Kavramsal-Kuramsal Çerçeve

Siyasal kutuplaşma (*political polarization*) kavramı genel olarak gruplar arasında tercihlerin geniş ölçüde yayılması ve bu tercihlerin kutuplara (uçlara) doğru kümelenmesi olarak anlaşılmaktadır. Kavramın sözlük tanımı, görüş ve eğilimlerin eşzamanlı karşıtlıklarının varlığı ve ilkelerin çatışması unsurlarını içinde barındırmaktadır (Fiorina ve Abrams, 2008: 566). Bir başka tanıma göre ku-

tuplaşma, iki farklı karşıt veya çatışan grubun veya gücün, biz ve onlar, doğru olan ve yanlış olan gibi ön kabuller ile kendi aralarında yüksek düzeyde bir araya toplanması durumunu ifade etmektedir (Atlee, 2004). İki veya daha fazla sayıdaki bireyin, grubun, sınıfın, partinin, toplumun vb. kutuplaşmasından söz edilebilir.

Tarihsel süreç içinde muhalif sınıf ve toplumsal güçlerin birbirinden ayrılmalarını anlatan kutuplaşma kavramı, toplumun belirgin olarak iki büyük düşman kampa ayrılması ile en ileri aşamaya yönelmiş olur. Örneğin Marx'a göre, burjuvazi ve proletarya sınıfları arasındaki kamplaşma bu şekildedir (Politika Sözlüğü, 1979: 183). Yine toplumda kutuplaşma durumu, karşıt taraflardaki bireyler arasında müzakere ortamının gerilemesi ve aşırı ideolojik gruplar arasındaki merkezi eğilimlerin etkisini kaybetmesi durumunda ortaya çıkmaktadır (Epstein ve Graham, 2007: 1).

Parti kutuplaşması, partilerin aşırı düzeyde karşıtlığını yansıtan bir kavram olarak iki partinin belirgin şekilde farklı politika tercihlerine sahip olması, bir partinin tercihinin diğer partiden belirgin olarak ayrılması durumunu açıklamaktadır. Diğer bir deyişle kutuplaşmış partiler, farklı, kendine özgü siyasal görüşleri olan ve ideolojik düzlemde her biri oldukça farklı konumlarda yerleşmiş partilerdir (Jones, 2001: 127). Kısacası, ideolojik mesafe arttıkça kutuplaşma da artmaktadır. Dolayısı ile ideolojik düzlemdeki yayılımın artması durumu, partiler arasında ayrımın derin olduğunu, buna karşın konsensusun düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda siyasal sistemin meşruiyeti, tartışma konusu olarak ön plana çıkmaktadır (Sartori, 1976: 136). Bu yönüyle parti kutuplaşması, çoğunluğun çıkarının öncelikli olarak korunduğu temsili demokrasinin temel ilkelerinden tehlikeli bir ayrılışı temsil etmektedir (Testa, 2010: 3).

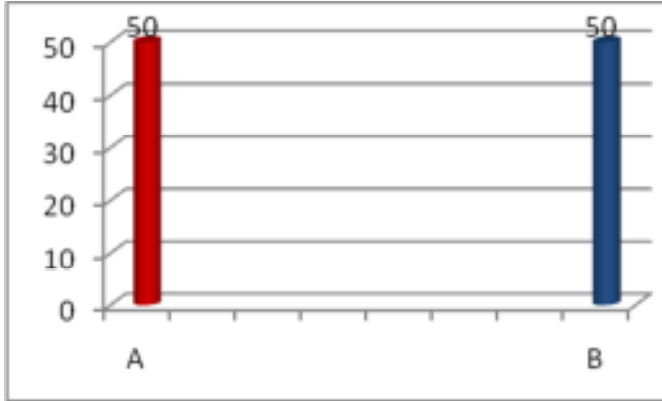
Parti kutuplaşması kavramına ilişkin olarak Downs'un (1957) sağ - sol düzleminde siyasal partilerin ve seçmenlerin dizildiği parti sistemi modellemesi önemli bir yaklaşımdır. Bu modelleme parti rekabeti çerçevesini sunmaktadır. Downs'a göre seçmenler, siyasi yelpazede kendilerine en yakın partiyi seçme yoluna gideceklerdir. Böylece seçmenler ve partilerin ilişkileri her seçimde değişecektir. Benzer şekilde seçmene en yakın parti ondan uzakta konumlanmışsa, seçmenin oy vermekten kaçınması muhtemeldir. Seçmen iki ve daha fazla partiye aynı mesafedeyse bu durum oy kullanmama veya geçersiz oy kullanma durumunu ortaya çıkarabilecektir. Downs'un teorisi, kutuplaşma kavramına parti sayısına bağlı olarak yer vermektedir. Downs, parti sayısının seçmen tercihi üzerinde etkili olduğunu söyleyerek iki partili sistemin merkezi güçlendireceğini buna karşın çok partili sistemin sağ ve sol yayılımı arttıracığını iddia etmiştir (Downs, 1957: 55).

Duverger de benzer şekilde, iki parti sisteminin düşük, çok partili sistemin yüksek düzeyli bir kutuplaşma ortaya çıkaracağını ileri sürmüştür. Duverger'e

göre iki partili sistemde iki parti meclisteki koltukları paylaşır, bu partilerden biri hükümet olurken, diğeri muhalefette yer alır. Böylece ortaya türdeş ve güçlü bir kabine ile istikrarlı ve tutarlı bir çoğunluk çıkar. Buna karşın çok partili bir sistemde hükümet kurabilmek, programları ve seçmen kitleleri birbirinden farklı olan pek çok partinin koalisyon yapmasını gerektirmektedir. Bu yolla kurulan bir hükümet bir yandan kendi iç bölünmelerine dikkat etmek diğeri yandan da elde ettiği kırılğan çoğunluğu sürdürmek ihtiyacındadır (Duverger, 1993: 277).

Sartori ise, parti sistemindeki kutuplaşma düzeyine odaklanmıştır ve sağ - sol düzleminde partileri etkileyen hem merkezci hem de merkezkaç güçlerin olduğunu ileri sürmektedir. Sartori, kutuplaşmış çoğulculuk kavramını ortaya koyarak, merkezci güçlerin farklı seçim dinamikleri ve sonuçları ürettiği iki partili ve ılımlı çoğulculuğu bu kavram ile karşılaştırmıştır. Bir sonraki bölümde detaylı olarak görüleceği gibi, kutuplaşmış çoğulculuk ileri düzeyde bir ideolojik kutuplaşmanın, ikiden daha fazla kutbun ve iktidar/koalisyon potansiyeli olan beşten fazla partinin bulunduğu bir sistemdir. Buna karşın ılımlı çoğulculuk, ideolojik kutuplaşmaların iki kutup arasında cereyan ettiği ve iktidar/koalisyon potansiyeli olan parti sayısının beşi aşmadığı, bu partilerin de söz konusu iki kutuptan birinde yer aldığı parti sistemidir (Sartori, 1976: 132).

Grafik 1. En Yüksek Parti Kutuplaşması

Mair ve Castles, kutuplaşma düzeyindeki değişiklik ile merkezdeki ayrışma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu iddia etmektedirler. Bu ilişkiye göre, partiler ideolojik yelpazede uçlara doğru ne kadar fazla yayılırlarsa sistemdeki en büyük iki partinin birbirlerine olan mesafeleri de o kadar artacaktır. Buna karşın, sistemdeki partiler ne kadar birbirine yakın olursa ve uçlardan uzaklaşırsa sistemin en büyük iki partisi de birbirlerine yakınlaşacaktır (Mair ve Castles, 1997: 156). Grafik 1'de ölçülebilecek en yüksek kutuplaşma skorunun görünümü ortaya konmaktadır. A ve B partileri siyasal yelpazenin en uç karşıt

noktalarında konumlanmışlar ve toplam oyları yüzde 50’şerlik oranlarda paylaşmışlardır.

Parti Sistemindeki Kutuplaşmanın Etkileri

Parti sistemindeki kutuplaşmanın pek çok etkisi bulunmaktadır. Örneğin Jones, parti kutuplaşması ve partilerin sandalye dağılımlarının yasamanın işlevi üzerinde etkili olduğunu saptamıştır. Jones’e göre, yüksek düzeyde parti kutuplaşmasının varlığı, yasamanın çalışamaz bir duruma gelmesine yol açmaktadır. Yüksek düzeyde kutuplaşma söz konusu olduğunda bölünmüş bir iktidar ortaya çıkmakta, bu iktidar yasama işlevini yürütmede etkisiz kalmakta ve önemli yasa tasarılarında muhaliflerinin desteğini alamamaktadır (Jones, 2001: 137). Yine yüksek düzeyde bir kutuplaşmanın siyasal sistemde etkinlik kazanmasının, bununla birlikte aşırı partilerin temsil edilmesinin hükümetin istikrarını da tehdit ettiği ortaya konmuştur (Powell, 1981: 876).

Lachat, parti sistemindeki kutuplaşmanın seçmen davranışını da etkilediğini belirtmektedir. Buna göre yüksek düzeydeki kutuplaşma, oy vermedeki ideolojik yönelimlerin ve sorun algılamalarının etkisini güçlendirmektedir (Lachat, 2008: 2). İdeolojik yönelimlerin etkisi pek çok nedenden dolayı parti kutuplaşması ile artmaktadır. Partiler görüşlerini tutarlı olarak açıklar ve genel ideolojik yönelimlerini vurgularlarsa, seçmenler onların temsil ettikleri görüşleri öğrenirler. Bunun iki sonucu olmaktadır: Birincisi, kutuplaşma ideolojik vurguları artırdığında seçmenlere ulaşmak kolaylaşır. Partiler ve adaylar ideolojik görüşlerini açıkça ortaya koyduklarında, seçmenler benzer davranışı gösterir ve böylece bu görüşler seçmenlerin zihnine daha etkili olarak yerleşir. İkincisi, ideolojik vurgular kolay kullanılabilir hale gelir. Seçmenler kendi ideolojik tercihlerini partilerin konumuyla daha iyi ilişkilendirirler. Bu kapsamda kutuplaşma, seçmenlere düşük bilişsel maliyetle karmaşık kararları alma imkanı vermektedir (Lactat, 2008: 4). 1960’lı yıllardan bu yana sınıfsal aidiyet ile parti tercihi arasındaki ilişkinin zayıfladığını belirten Oskarson’a göre parti sistemindeki kutuplaşma, söz konusu bu sosyal ayrımları yeniden ön plana çıkarmaktadır. Bu durum özellikle sosyal demokrat ve Hristiyan demokrat partiler arasında etkisini sürdürmektedir (Oskarson, 2005: 104).

Klingemann’a göre parti sistemindeki kutuplaşma, partilerin seçmen desteğini sağlamak amacıyla kullandıkları bir enstrümandır. Partilerin seçimlerde oy almak için öne sürdükleri belirli politika vaatlerindeki benzerlik ya da farklılıklar kutuplaşmanın düzeyini belirlemektedir. Eğer partiler benzer politika vaatlerinde bulunuyorlarsa kutuplaşma düşük, birbirinden oldukça farklı vaatlerde bulunuyorlarsa kutuplaşma yüksek olmaktadır (Klingemann, 2005: 38). Van der Eijik vd. (2005) ise, seçmenlerin sağ - sol yönelimlerinin güçlülüğü ile ilişkili olarak kutuplaşmanın etkisini saptamıştır. Buna göre, partiler arasındaki ideolojik mesafe arttıkça, seçmenlerin ideolojik yönelimi güçlenmektedir.

Partiler arasında yüksek düzeyde bir ideolojik kutuplaşmanın varlığı, seçimlerde oy değişkenliğini azaltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Seçmen tabanının durağanlık kazanması, yani net oy değişkenliğinin az olması ise, partilerin hesap verebilirliğini arttırıcı bir etki ortaya çıkarabileceği ve istikrarlı bir siyasal sisteme katkıda bulunabileceği gibi, bu durumun süreklilik kazanması partilerin toplumsal taleplere karşı duyarsız bir tutuma yönelmesine de yol açabilmektedir. Örneğin; birkaç seçimi kapsayan belli bir dönemde oy değişkenliğinin düşük olduğu ve çoğunlukla ideolojik, dinsel ve/veya etnik temelli kutuplaşmış bir parti sisteminde, iktidarı elinde tutan partinin toplumun genel beklentileri yerine kendi yandaşlarının çıkarlarını daha fazla koruyup kollayacağı beklenebilir. Buna karşın iktidarı seçim yoluyla elde edemeyen muhalefetin, aynı sistemde illegal faaliyetlere yönelmesi de kolaylaşacaktır (Sitembölükbaşı, 2007: 452).

Siyasi partilerin kutuplaşmayı adaylar üzerinde bir disiplin aracı olarak kullandığını söyleyen Testa, seçmen yönelimlerine göre kutuplaşma düzeyinin partiler tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Ancak partiler, adaylarını ideolojik sebeplerle teşvik etmek amacıyla kutuplaşmayı kullanırken, her zaman seçmenin tercihlerindeki kutuplaşma düzeyini dikkate almak zorunda değildirler. Buna göre, seçmenlerin tercih ve yönelimlerindeki kutuplaşma düzeyinin düşük olması durumunda, siyasi partiler, adaylarının motivasyonunu ve adaylar üzerindeki disiplini sağlamak amacıyla siyasal mücadelede kutuplaşmayı arttırmaktadırlar. Testa'ya göre, genel olarak siyasal mücadeledeki kutuplaşma, parti taraftarlarının politika tercihleri ile seçime yönelik hedefler arasında bir uzlaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası partiler kutuplaşmayı, motivasyon sağlamak amacıyla bir stratejik araç olarak kullanmaktadırlar (Testa, 2003).

Partiler ve partilerin adayları arasındaki kutuplaşmanın artmasının seçmen tabanına yansımaları durumunda, seçmen oy vereceği parti ve adayı daha kolay ayırt etme olanağına sahip olmaktadır. Bu durum, seçilen adayların seçmenlerin görüşlerini daha fazla temsil etmesine ve iktidarı kazanan partinin seçim kampanyasındaki söylemine sadık kalmasını sağlayan bir etken olarak rol oynamaktadır. Diğer taraftan, kutuplaşma ile parti yandaşlığının artması sonucunda, güçlü kutupları temsil eden partilerin seçmen tabanları da güçlenmektedir (Layman vd., 2006: 94).

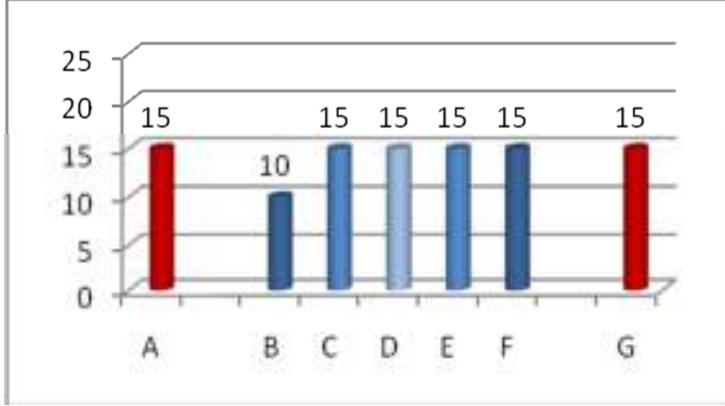
Buna karşın teorik çalışmalarla ortaya konmuş bulunan siyasal partilerin düzenledikleri kampanyaların kutuplaşma üzerinde etkili olduğu düşüncesinin, ağırlıklı olarak geçerli olmadığı da saptanmıştır. Myers, bu etkinin düşük düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Güncel seçim kampanyaları, bu kampanyalar ile doğrudan ilişkili olmayan genel ideoloji gibi fikirlerin kutuplaşması üzerinde önemli bir rol oynamamaktadır. Seçim döneminde elitlerin kutuplaşmasının kitlelere yansımaları konusunda ise farklı görüşler vardır (Myers: 45). Elit kutuplaşmasının kitlelerin tutum ve davranışları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu öne süren araştırmalar yanında, bu etkinin olumlu olduğunu belirten araştırma-

lara da rastlanmaktadır. ABD’de kutuplaşmış 2004 seçimlerinin vatandaşların ilgisini çektiği ve aktif vatandaş sayısında önemli bir artış sağlandığı iddialarının abartılmış olabileceğini söyleyen ve alternatif bir açıklama getiren Fiorina ve Abrams, parti mobilizasyonundaki keskin yükselişin seçmenlerin katılımını arttırmış olabileceğini belirtmişlerdir (Fiorina ve Abrams, 2008: 583). Yine de elit kutuplaşmasının kitleler üzerinde etkili olmadığına yönelik bir bulgu da ortaya konmamıştır.

Sartori, parti sistemindeki kutuplaşmaların ideolojik sağ - sol ayrımı kapsamında ya da bazen bundan daha belirleyici olmak üzere dinsel, dilsel, etnik, alt-kültürel, merkez/çevre gibi boyutlara sahip olabileceğini belirtmektedir. Örneğin İsviçre ve Belçika’da dilsel ve etnik farklılık belirleyiciyken, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi ülkelerde ise laik - klerik ayrımı öne çıkmaktadır (Sani ve Sartori, 1983: 329). Pek çok ülkede güncel eğilim olan baskı ve tartışma yaratan sorunlardan kaçınmak kutuplaşmanın taşıdığı riskleri arttırmaktadır. Özellikle ayrımcılık, göç, cinsiyet, din, refah devleti, insan hakları, terörizm, iç savaş, ulusal egemenlik ve nükleer enerji şiddetli tartışma konuları olarak ön plana çıkabilmektedir (Dixit ve Weibull, 2007: 7355). Yine yayınlanan son çalışmalar kutuplaşmayı, gelir eşitsizliği, parti taraftarlarının ideolojik konumlanması, geçiş ülkelerinde post-komünist partilerin seçimdeki güçleri ve parti sisteminin yapısal kalitesi, etnik ve dilsel bölünme, gelirde kümelenme gibi değişkenlerle ilişkilendirmektedir (Esteban ve Schneider, 2008: 133).

İlimli Çoğulculuk ve Kutuplaşmış Çoğulculuk

Parti kutuplaşması konusunda şüphesiz Sartori’nin *kutuplaşmış çoğulculuk* kavramına ayrıntılı bir yer vermek gerekmektedir. Sartori, çoğulcu sistemleri iki partili, ılımlı çoğulcu ve aşırı çoğulcu olmak üzere üçe ayırmaktadır. Kutuplaşmış çoğulculuk, ılımlı görüşlerin etkisini kaybedip uçlarda yer alan görüşlerin etkinlik kazanmasını anlatan bir durumdur (Sartori, 1976: 135). Bu kapsamda kutuplaşmış çoğulculuğu çok partili sistemin aldığı bir biçim olarak ele almak mümkündür.

Grafik 2. Kutuplaşmış Çoğulcu Bir Parti Sistemi Örneği

Kutuplaşmış çoğulculuk, partilerin temel sorunlar üzerinde fikir benzerliğinin zayıf olduğu ve güçlü sistem karşıtı partileri barındıran bir sistemdir. Aşırı partilerle birlikte merkez partilerin de bulunması sistemi çok kutuplu (*multipolar*) bir hale getirmektedir. Merkez partiler iktidarı sürekli olarak ellerinde tutmak için çaba sarfederken, aşırı partilerin sorumsuz ve demagogik söylemleri merkez partilerini de bu yola başvurmaya zorlar. Ayrıca iktidarın cesaretti ve tutarlı politikalar uygulaması zorlaşır (Özbudun, 1976: 135).

Kutuplaşmış çoğulculuğun demokratik yönetimin etkinliğini kısıtlaması, anayasal rejimin çöküşüne yol açabilir. Kutuplaşma, makro ekonomik koşulları yansıttığında iyi ekonomik koşullar, demokratik rejimin yerleşmesi ve sürdürülmesi için önemli bir etkidir (Pelizzo ve Babones, 2007: 65). Parti yönelimleri yüksek düzeyde kutuplaştığında, bir partinin üyeleri kendi aralarında daha fazla türdeş, diğer partinin üyelerine karşı söz konusu politika bağlamında daha fazla karşıt hale gelmektedirler (Jones, 2001: 127).

Çizelge 1. Sartori'ye Göre Çoğulcu Parti Sistemleri

Parti Sistemi	Kutup Sayısı	Kutuplaşma	Sistemin Dinamiği
Basit Çoğulculuk (İki Parti)	İki Kutuplu	Yok	Merkezcil
İlımlı Çok Parti	İki Kutuplu	Az	Merkezcil
Aşırı Çok Parti	Çok Kutuplu	Çok	Merkezkaç

Kaynak: Sartori, 1966: 138.

Sartori'ye göre üç - dört parti ile işleyen bir ılımlı çoğulculuk sistemi, iki kutuplu olup merkezcil eğilimlere sahiptir. Buna karşın beş partiyi aşan bir aşırı çoğulculuk sistemi, ikiden çok kutupludur, yüksek düzeyde kutuplaşmıştır ve merkezkaç eğilimler üretmektedir (Sartori, 1966: 139). İlımlı çoğulculuk siste-

minde kutuplaşma ve partilerin ideolojik mesafeleri fazla değildir. Partiler temel sorunlara dair birbirine yakın görüşlere sahiptirler. Sistem karşıtı partiler önemli konumda değildirler. Partiler iki temel eğilim altında toplanmış olduğundan parti sistemi iki kutupludur. Parti sistemindeki partilerin tamamı farklı koalisyonlarda yer alma olanağına sahiptirler. Sistemdeki partiler merkez seçmenin oylarını kazanmak için rekabet ederler. Bu durum partileri ılımlı, sorumlu ve gerçekçi olmaya yönlendirir (Özbudun, 1979: 131).

Kutuplaşmış çoğulcu parti sisteminde ise, ülkenin temel sorunları üzerinde partilerin görüşleri birbiriyle uyuşmayacak kadar geniş bir dağılım göstermektedir. Aşırı uçlardaki partilerin varlığı çok yönlü bir kutuplaşma ortaya çıkarmaktadır. Merkez partilerin uç partilerle işbirliği yapma gücü, merkez hükümetlerin kurulmasına yol açmaktadır. Bu durum iktidara erişemeyen uç partileri sorumsuz davranmaya yöneltmektedir. Kutuplaşmış çoğulculuğun hakim olduğu bir parti sisteminde koalisyon hükümetleri genellikle kısa ömürlü olmakta ve uzun vadeli politikalar yerine ancak günlük sorunlarla uğraşabilmektedir (Teziç, 1976: 112 - 113).

Son olarak büyük ölçüde kutuplaşmış çoğulculuğu andıran bir de atomlaşmış parti sisteminden söz etmek mümkündür. Kurumsallaşma düzeyinin düşük olduğu, atomlaşma düzeyinde her bir bölünmenin siyasal temsil olanağı aradığı bu sistemler özellikle Afrika ve bazı Asya ülkelerinde görülmektedir. Bu tür parti sistemleri, tek parti ile aşırı çok parti arasında gidip gelen değişiklikler göstermektedir (Sarıbay, 2001: 30).

Kutuplaşmış Parti Sistemleri ve Kutuplaşmanın Ölçülmesi

Parti sisteminde kutuplaşmanın ölçülmesi, partilerin oy oranları, konumları, parti sisteminin ortalama değerleri, sistemdeki parti sayısı veya partilerin genel olarak ılımlı ve aşırı şeklinde sınıflandırılması gibi verilere gereksinim duymaktadır. Kutuplaşmanın ölçülmesi için araştırmacılar çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemler arasında önde gelenleri şunlardır (Dalton, 2008: 5):

- a. İktidar partisinin oy oranını dikkate alma,
- b. Aşırı partilerin büyüklüğünü dikkate alma,
- c. Seçime katılan partilerin sayısını dikkate alma,
- d. Partilerin aşırı sol, merkez sol, merkez, merkez sağ, aşırı sağ, sol veya komünist - sosyalist - liberal gibi sınıflanması,
- e. Partilerin söylemlerinden yararlanma,
- f. Seçmenlerin partileri algılamalarından yararlanma.

Kutuplaşmanın ölçülmesi konusunda araştırmacılar, kısa yoldan mecliste temsil edilen ve siyasal sistemde etkin olan parti sayısını dikkate alma taraftarıdır. Bu sayının kutuplaşma düzeyini ortaya koyduğu kabul edilmektedir. Ancak kutuplaşmanın ölçümü partilerin sayısından bağımsız olabilir. Bunun sebebi, benzer parti sayısına sahip sistemlerde bu partilerin ideolojik düzlemde farklı dağılımları halinde kutuplaşma değerlerinin değişecek olmasıdır. Yine de çok partili sistemlerde kutuplaşma eğiliminin daha fazla olduğu söylenmelidir (Dalton, 2008: 4).

Kutuplaşmanın ölçülmesi konusunda ulusal ya da yerel meclislerde temsil edilme önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Örneğin; siyasal partilerin bir kısmı temsil hakkına erişemeyebilir. Temsil hakkını elde edemeyen partinin temsil gücünü elde etmiş parti ile aynı güce sahip olması söz konusu değildir. Bunun yanında iki partili sistemlerde, bir üçüncü parti genellikle etkin bir konum kazanamaz. Bu tür sorunları çözmek için siyaset bilimciler ya seçimlerde en az %3 oy almak gibi bir baraj koyarlar; ya da küçük ve etkisi olmadığını düşündükleri partileri basitçe görmezden gelebilirler. Ancak bu çözümlerin her zaman tüm örnekleri kapsayıp açıklayabilecek geçerlilikte olduğu söylenemez (Sani ve Sartori, 1983: 320).

Pelizzo ve Babones, kutuplaşmayı ölçmek üzere basitçe sağın ve solun kazandığı temsilci dağılımını ele almışlardır.¹ Bu bakış açısı oy dağılımını ideolojik mesafeden daha fazla oranda önemsemektedir. Buna göre kutuplaşma oranı, ideolojik yelpazenin merkezinde yer alan partilerin aldıkları oyların toplamının, ideolojik yelpazenin sağında ve solunda yer alan uç partilerin aldıkları oyların toplamından çıkarılarak elde edilir (Pelizzo ve Babones, 2007: 56).

Hazan², Klingemann³ ve Dalton'un⁴ kullandığı formüller genel olarak benzerdir. Hazan'a göre kutuplaşmanın olası mesafesi ise, siyasal yelpaze

¹Pelizzo ve Babones'in Kutuplaşma Oranı Formülü = (Aşırı Sağ + Aşırı Sol) – Merkez Olaylar

Bu formülde

Pelizzo ve Babones pek çok parti sistemini incelemişlerdir. Örneğin İspanya Cumhuriyeti'nde komünistler, maksimalistler, monarşistler, muhafazakar Katolikler aşırıları, radikaller ise merkezi oluşturmaktadır. Weimar Almanyası'nda komünistler aşırı solu, Naziler aşırı sağı oluştururken Zentrum merkezi oluşturmaktadır. IV. Fransa Cumhuriyeti'nde PCF aşırı solda, Gaullistler ve Poujadistler aşırı sağda bulunurken MRP merkezde yer almaktadır. İtalya'da ise, aşırı solu 1963'te İtalyan Komünist Partisi (PCI), 1968 ve 1972'de PCI ile birlikte İtalyan Proleter Sosyalist Birliği Partisi (PSIUP), 1976, 1979, 1983 ve 1987'de PCI ve Proleter Demokrasi (DP) temsil ederken aşırı sağda neo-faşist 1963 ve 1968'de İtalyan Sosyal Hareketi (MSI) ve 1972'den 1987'ye (MSI) – Milli Sağ yer alırken merkezde Hristiyan Demokratlar (DC) bulunmaktadır (Pelizzo – Babones, 2007: 57).

$$2 \quad \text{Hazan'ın Kutuplaşma Formülü} = \sum_{i=1}^N p_i (x_i - \bar{x})^2$$

$$3 \quad \text{Klingemann'in Kutuplaşma Formülü} = \frac{\sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=1}^{n-1} \text{abs}(p_{i+1} - p_i)}{2x \left(\text{round} \left(\frac{n}{2} \right) \times \text{round} \left(\frac{n}{2} - 0.5 \right) \right)}$$

üzerinde herhangi bir noktada bulunan bir partinin parlamentodaki sandalyelerin tamamını kazandığı durumda sıfır, iki partinin sandalyeleri yarı yarıya kazandığı ve bu partilerin siyasal yelpazenin en uç noktalarında (solda sıfır noktasında sağda ise on noktasında) bulunduğu durumda en yüksek skorda gerçekleşebilir (Hazan, 1997: 27).

Klingemann'a göre, parti rekabetinin dinamikleri ve parti sistemi kutuplaşması ile ilgili araştırmaların temelini partilerin konumu belirlemektedir. Kutuplaşma düzeyleri partilerin her seçimde ortaya koydukları sağ - sol konumlanması ile ölçülmektedir. En büyük benzerlik tüm partilerin ideolojik yelpazede aynı noktada olduğunu gösterir ve kutuplaşma düzeyi sıfırdır. Buna karşın en büyük farklılık tüm partilerin farklı noktalarda olduğunu gösterir ve kutuplaşma düzeyi maksimumdur (Klingemann, 2005: 40).

Parti sistemindeki kutuplaşmayı ölçmek için kullanılan formüllerin genel bir değerlendirmesini yapmak mümkündür. Buna göre Pelizzo ve Babones, partileri merkez partiler ve uç partiler olarak sınıflandırırken; Hazan, Klingemann ve Dalton ise, parti sisteminde yer alan her partinin siyasal yelpaze üzerindeki konumuna ve parti sisteminin sağ - sol ortalamasına gereksinim duymaktadırlar. Bu bakımdan Pelizzo ve Babones'in kullandığı yöntemin daha kolay uygulanabilir olduğu görülmektedir. Ancak bu formül partilerin tam olarak nerede konumlandıklarını değil, merkezde ya da merkezin dışında yer aldıklarını dikkate aldığından, merkez ya da uç konumların tanımlanması sorunu ortaya çıkmaktadır. Daha önce farklı araştırmacıların bu konumlar hakkında farklı değerler öne sürdükleri hatırlanırsa, bu yöntemin işleyişinde bazı aksaklıkların olabileceği öngörülebilir. Buna karşın, aralarında ufak nüansları barındırmalarına rağmen birbirleriyle benzeşen diğer formüller daha sağlıklı skorlara erişilmesini sağlamaktadır. Bu formüllerin uygulanması, partilerin merkez ya da uç olarak gruplandırılmasından ziyade birebir konumlarını dikkate aldığından karşılaştırılabilir çalışmalar bakımından daha yararlıdır.

Hazan ve Dalton'un verileri daha güncel olması bakımından dikkate değerdir. Hazan'ın ortaya koymuş olduğu kutuplaşma skorlarının büyümesi, partiler arası mesafenin açılmasını; rakamların daha küçük düzeylerde olması ise, partiler arası mesafenin düşük olduğunu göstermektedir. Yine rakamların büyümesi uç noktalarda yer alan partilerin gücü ile de yakından ilgili bir durumdur. Partilerin parlamentodaki güçlerini esas alan ve her partinin her ulusal seçimdeki konumunu ve parti sisteminin ortalama konumunu dikkate alarak Hazan'ın ortaya koyduğu Avrupa'daki ortalama kutuplaşma skorlarına

$$4 \quad \text{Dalton'un Kutuplaşma Formülü:} = \text{SQRT} \left\{ \sum \left[(\text{partinin oy oranı}_i) * \left(\frac{[\text{partinin sol/sağ skoru}_i - \text{parti sisteminin ortalama sol/sağ skoru}]}{5} \right)^2 \right] \right\}$$

bakıldığında İsveç'in (4,47), İspanya'nın (4,78), Norveç (5,87) ve Hollanda'nın (4,55) ortalama kutuplaşma skorlarına sahip olduğu ve bu skorların Avrupa'nın ortalama oranlarına yakın olduğu görülmektedir (Hazan, 1997: 42-43). En düşük kutuplaşma oranlarına Avusturya sahiptir. En yüksek kutuplaşma oranı ise, 1989 seçiminde Norveç'tedir. Buna ek olarak 1982 seçiminde Hollanda, 1981 ve 1985 seçimlerinde Norveç, 1982, 1986 ve 1989 seçimlerinde İspanya parti sistemlerinde yüksek düzeyde kutuplaşma ortaya çıkmıştır.

Dalton'un farklı ülkelerde 2000'li yıllarda yapılan seçimleri göz önüne alarak saptadığı kutuplaşma skorları arasında en yüksek değere sahip olan parti sistemleri, yeni demokrasiler olan Çek Cumhuriyeti (5,44) ve Polonya (5,18) parti sistemleri olmuştur. Buna karşın yerleşmiş demokrasiler olan İngiltere (2,37), Almanya (2,51) ve Kanada'da (1,83) kutuplaşma değerleri düşük kalmıştır. Ancak yine yerleşmiş demokrasilerden olan İsveç (5,19) ve İzlanda'da (4,49) yüksek kutuplaşmanın olması ileri demokrasilerde kutuplaşma düzeyinin daha düşük olacağı öngörüsünün sorgulanmasına yol açmaktadır (Dalton, 2008: 10).

Türk Parti Sisteminde Kutuplaşma

Türkiye'de Siyasal Kültüre Dair Yaklaşımlar

Türk siyasi hayatındaki kutuplaşmaları ortaya koymak için farklı görüşlerden yararlanılabilir. Siyasal kültürlerin modernleşme sürecindeki Batı etkisinin, geleneksel sosyal ve manevi düzeni değiştirdiğini, yeni ve modern insan ve toplumun ortaya çıkmasını sağladığını, toplumda Batılılaşmış kesimle geleneksel değerlere bağlı kesimler arasında ayrılık ortaya çıkardığını söyleyen Huntington ve Dominguez (1975: 39), elitler ve kitle arasındaki farkın ortadan kaldırılamamasının siyasal değişim sürecini zorlaştıracaklarını belirtmektedir. Bu kapsamda Türk siyasal hayatındaki kutuplaşmanın temelinde modernleşmeyi gören Huntington (2008: 206), medeniyetler çatışması kuramında Türkiye'yi tipik bir *bölünmüş ülke* olarak tanımlamaktadır. Bu teze göre Türkiye, içinde bulunduğu medeniyet ailesini terk edip yeni bir medeniyete katılma isteğinde olan bir bölünmüş ülkedir. Ortaya çıkan *kan uyuşmazlığı* Türkiye'de siyasal mücadelenin önde gelen bir unsurunu oluşturmuştur.

Türkiye'de siyasal geleneğin oluşumunun açıklanmasında *merkez - çevre kutuplaşması* önemli ve öncelikli bir rol oynamaktadır. Mardin'e göre (2008), Osmanlı İmparatorluğu'nun örgütlü bir merkezi bulunmaktadır ve bu merkez genel olarak çevreden kopuktur. Merkez ve çevrenin etkileşimi Batıdan farklı şekilde çoğunlukla çatışma olarak ortaya çıkmıştır. Mardin, merkezi, devlet ile özdeşleştirmekte, merkez - kenar çatışmasını da yöneticilerle yönetilenler, içeridekiler ile dışarıdakiler, siyasal elite toplumun geri kalanı arasında bir çatışma olarak ele almaktadır. Bu çatışmada merkezin amacı, merkezi otoriteyi veya

devletin otoritesini sürdürmek, güçlendirmek ve toplumun kenar kesimleri üzerinde egemen kılmak iken kenar; kendi değerlerini, kültürel özelliklerini, özerkliğini korumaya çalışmakta, merkezi otoriteye ve onun temsilcilerine karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olmaktadır (Özbudun, 1975: 24).

Shils'in kuramını Türkiye'de siyaseti anlamak üzere bir anahtar olarak niteleyip geliştiren Mardin'e benzer şekilde, Gramsci'nin *tarihsel blok* kuramını aynı amaçla kullanan Kahraman'a göre (2008: 123), Türkiye'de 1889'dan başlayarak ordu, aydınlar ve bürokrasi bir koalisyon oluşturmuştur. Bu koalisyon aynı zamanda Mardin'in merkez güçlerine denk gelmektedir. Bu tarihsel bloğun karşısında yine Mardin'in nitelemesine benzer şekilde, büyük halk yığınları ve taşra burjuvazisi yer almaktadır. Bu güçler Türk siyasal hayatının iki temel kutbunu oluşturmuştur.

Özbudun (1975: 25), merkez - çevre kutuplaşmasının temelde önemini kabul etmekle birlikte, geç Osmanlı döneminde siyasal karşıtlıkları açıklamakta tek başına yeterli olmadığını belirtmektedir. Bu ayrıma ek olarak, 17. yüzyıl ile birlikte gündeme gelen Batılılaşma ile oluşan reformcular ile direnenler karşıtlığı ve 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp Jön Türkler olarak adlandırılan anayasacılar ile monarşik otokrasi taraftarlarının karşıtlığı da ele alınmalıdır.

Ergil'e göre (2000: 73) Türkiye, devletini kuran ulusların hâkim olduğu Avrupa ulus - devlet modelinin tersine, ulusunu oluşturan devlet biçiminde kurulan bir *devlet - ulus modeline* uygun düşmektedir. Toplum üzerinde bir denetim mekanizması kuran bu model, devletin tarafını tutanlar ile toplumun tarafını tutanlar arasında kendiliğinden bir kutuplaşmayı ortaya çıkarmaktadır.

Karpat'a göre (1996: 21), Türkiye'de değişimin tarihi, *dinci muhafazakar grup* ve *yenilikçi laik grubun* mücadelesi ile şekillenmektedir. Modernleşme yanlılarının merkezi ele geçirmesi, kenar muhalefete dinsel boyutu da olan bir görüş birliği kazandırmış ve iktidar mücadelesi içindeki elit grupları, bu kenar muhalefetinden yararlanmaya çalışmışlardır. 1908'de Ahrar Fırkası, 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci TBMM'nde İkinci Grup, 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da Serbest Fırka, 1946'da Demokrat Parti ve sonrasında Adalet Partisi bu kapsamda düşünülmelidir. Buna karşın, merkezde İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi ile 27 Mayıs'ın askeri ve sivil bürokrasisi konumlanmıştır (Özbudun, 1975: 29-30).

Küçükömer (2009: 86); Türk siyasal hayatındaki temel kutuplaşmanın, *Batıcı - laik bürokratik gelenek* ile yeniçeri - esnaf - ulema birliğinden oluşan ve toplumun geneli tarafından da desteklenen *Doğucu - İslamcı gelenek* olduğunu söylemektedir. Ancak tepede her iki kutbu da bürokratlar temsil etmektedir, gerek İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk ve Birinci Grup gerekse de İkinci Grup, Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka asker ve sivil bürokratlar tarafından yönetilmektedir. Demokrat Parti'nin kurucuları Cumhuriyet Halk Partisi millet-

vekilleridir. Adalet Partisi'nde de benzer niteliklere rastlamak mümkündür. Kısaca Türkiye'de modernleşme hareketlerinin, yönetici zümre içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkardığı ve bu görüş ayrılıklarının siyasal mücadelelerin ve kutuplaşmaların başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Küçükömer, yönetici eliti aynı kökene dayalı olmasına rağmen tarihsel karşıtlığa sahip bu iki kutbun asıl farklılaşmasının ise, destek aldıkları toplumsal tabanlarında olduğunu vurgulamaktadır (Küçükömer, 2009: 87).

Cizre ise (2005: 122), siyasal kutuplaşmaların açıklandığı İslam - modernleşme, elit - halk, merkez - çevre gibi karşıtlıkların yetersiz kaldığını söylemektedir. Cizre'ye göre kutuplaşmaların temelinde devlet - toplum ilişkisi ile ortaya çıkan *kimlik ve Batı'yla bütünleşme etkileşimi* yatmaktadır. Cizre bu kapsamda dinin, Batı'ya dönük toplumsal değişime direnen bir güç olduğu anlayışını reddederek Türk milli kimliğinin oluşmasında laik - milliyetçi anlayışla birlikte İslam'ın da etkisini koruduğunu belirtmektedir.

Uzgel'e göre (2009: 27), son dönemde Türkiye'de *ılımlı İslamcılarla liberal* sermaye ve entelektüellerin oluşturduğu blok, siyasal iktidarı elde ederek, ülkeyi dönüştürmektedir. Bu dönüşümün temel amacı da kutuplaşmanın temelinde olan devletin ve devletçi seçkinlerin baskıcı gücünü ortadan kaldırmaktır.

Türk Parti Sisteminde Kutuplaşmanın Tarihsel Temelleri

Türk parti sisteminde kutuplaşmanın kökenleri, Osmanlı parti sisteminin mirasına dayanmaktadır. Bu miras, Cumhuriyet tarihi boyunca farklı değişkenlerin ortaya çıkması ve mevcut değişkenlerle etkileşimleri sonucunda, yeni kutuplaşma dinamiklerini de ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemi ile birlikte modernleşmenin farklı yorumlarından kaynaklanan bir siyasal rekabet ilk kez ortaya çıkmıştır. Bu rekabet, modernleşme ve geleneğin değişik oranlarda karışımını içeren yorum farklarından kaynaklanmıştır ve bu farklılık parti örgütlenmesinin de başlangıcını oluşturmuştur (Rustow, 1966: 114). Osmanlı siyasi hayatında siyasal partiler ancak 1909'da yasal düzenlemeye kavuşmuştur. Daha sonra da etkisini sürdürecektir parti kutuplaşmalarının ve bazı siyasal geleneklerin ortaya çıkmasını da yine bu dönemde görmek mümkündür.

1877'de açılan ilk meclis başta müslüman - gayrimüslim dinsel farklılaşması olmak üzere etnik yapı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu durum muhalefetin ağırlıklı olarak azınlık grupları tarafından temsil edilmesinden kaynaklanmış görünmektedir (Demir, 2007: 344). İmparatorluğun kozmopolit yapısının ilk parlamentoya da yansıdığını belirten Ortaylı, bu durumun sınıf temelli bir yapılanma yerine etnik temelli bir meclis oluşturduğunu söylemektedir (Ortaylı, 2008: 252-255).

Milli Mücadele döneminde Ankara'da siyasal iktidarın kurulması, Türkiye'de izleri daha önceki dönemlerden sürülebilecek olan karşıtlıkların yeni başkente taşınması olarak da görülebilir. Temelde İttihat ve Terakki kadrolarına dayanan Halk Partisi'ne karşı 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi, cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olarak elit içi bir ayrılığı yansıtmaktadır. Parti çok geçmeden kapatılmıştır. 1930'lı yılların başında yaşanan bir diğer muhalefet girişimi de Serbest Parti'dir. Bu parti de yine kısa sürede feshedilmiştir.

1946 sonrasında ise, kendi içinde tutarlı ve organize olmuş siyasal elit Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) etrafında toplanırken, heterojen ve dağınık gruplardan oluşan çevre Demokrat Parti (DP) etrafında bütünleşmiştir (Akgün, 1999: 63). Diğer bir deyişle, o dönemde CHP ve CHP karşısında DP bünyesinde toplanmış muhaliflerden oluşan bir ayrım bulunmaktadır.

1950 - 1960 döneminde iktidar ve muhalefet arasındaki kutuplaşma, sağ - sol arasındaki ideolojik çatışmadan kaynaklanmamıştır. Bu dönemde CHP ve DP merkeze yakın konumlanan partilerdir. Bundan daha çok kutuplaşma, Osmanlı dönemindeki merkez - çevre karşıtlığının parti sistemine bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır ki bu durum, Türkiye'nin tarihi, kültürel ve kurumsal yapısına da uyumlu olmuştur. Bu tabloda küçük partilerin başarılı olamaması, bölünmenin sınırlı, iki partinin temsil ettiği kutupların güçlü olduğu ve seçmenlerin de bu iki partide toplandığı bir sistemi meydana getirmiştir (Sayarı, 2002: 11).

Türkiye'de sağ ve sol ideolojilerin kökleri çok daha önceki tarihlere gitmesine karşın, parti siyasetinde sağ - sol terminolojisine⁵ 1960 darbesi sonrasında rastlanmaktadır. Diğer bir deyişle, 1960'larla birlikte sağ - sol ayrımı belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedenleri o dönemde, 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulması ve 1965 seçimleri ile bu partinin meclise girmesi, 1965'te CHP'nin *Ortanın Solu* programını açıklayıp yelpazenin soluna geçmesi ve Adalet Partisi'nin (AP) ideolojik vurguları gittikçe belirgin hale gelen bir kapitalist felsefenin temsilcisi haline gelmesidir (Turan, 2004: 309). Bu dönemde liberal anayasal çerçevede, özellikle sol kanat örgütlerde çalışan ke-

⁵ Türkiye'de sağ - sol konumlandırmasında araştırmacılar, siyasal partilerin yayınlamış oldukları dökümanlara, partilerin söylemlerine ve seçmenlerin algılamalarına dikkat göstererek bir sınıflandırma yapma yolunu tercih etmektedirler. Ancak Küçükömer, Türkiye'de alışlagelen sağ - sol ayrımının tam tersinin geçerli olduğunu iddia etmiştir (Bkz. İdris Küçükömer, *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayınları, İstanbul 2009, s.86). Keyman'a göre ise günümüzde de benzer alternatif bakış geçerlilik kazanmaktadır. Bu bakışa göre, merkez solda yer aldığını belirten partilerin, başta CHP ve DSP olmak üzere, giderek sağa ve milliyetçiliğe kaymaları, buna karşın özellikle 2002'den bugüne yaşanan AKP deneyiminin sosyal adalet ve demokratikleşme gibi sol referanslar içermesi Küçükömer'in düşüncesini haklı çıkarmaktadır. Özellikle CHP'nin tepkici devlet - milliyetçiliğini aşırı uçlara götüren söylem ve eylemi, bu yolla da tüm demokratikleşme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma alanını AKP'ye bırakması, beraberinde hem merkez solu bırakmasını hem de solun sağ, sağın da sol gibi davranması görüşünü doğrulamaktadır (Bkz. Fuat Keyman, "AKP sol, CHP sağ olmalı", *Radikal İki*, 09.09.2007).

simlerin, siyasete ilgisi canlanmıştır. Milliyetçi sağ kanat ve dinsel muhafazakâr dalga söylemleri de canlılık kazanmıştır (Çarkoğlu ve Hinich, 2006: 255).

Temelde DP - CHP ikiliğine dayalı Türk parti sisteminde, 1960'lı yıllar ile başlayan bölünmeyle uçlarda konumlanan partilerin ortaya çıkıp güçlenmesi, sağ - sol çerçevesindeki ideolojik kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur. Bu durum bir yandan 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısından beslenirken, diğer taraftan soğuk savaş döneminin ABD ya da Sovyet taraftarlığı veya karşıtlığının Türk parti sistemine yansmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde siyasal ve ekonomik krizlerin etkisiyle siyasal şiddet ve terörizm etkili olmuş, parti sistemi 1970'li yıllarda ılımlı çoğulculuktan kutuplaşmış çoğulculuk sistemine yönelme göstermiştir (Sayarı, 2002: 14). Diğer taraftan 1969 - 1973 döneminde mecliste yasama sürecine etkide bulunabilecek sekiz parti yer alırken 1973 - 1977 döneminde bu partilerin sayısı yediye, 1977 sonrasında ise altıya düşmüştür. Bu durum parti sayısı bakımından sistemin ılımlı çoğulculuk ve kutuplaşmış çoğulculuk arasında kaldığını göstermektedir (Özbudun, 1981: 232).

Askeri müdahalelerin de parti sistemlerinin oluşumunda belirleyici bir rolü olmuştur. Her reorganizasyon çalışması önceki döneme bir tepki şeklinde gelişmiştir. Dolayısı ile Türkiye'de yasal düzenlemeler eliyle yerleştirilmeye çalışılan parti sistemlerine bakıldığında bir önceki dönemin sorunlu görülen yanlarının giderilmek istendiği göze çarpmaktadır. Bunun yanında *seçim sistemleri* nin özellikle milletvekili dağılımı üzerindeki belirleyiciliği, eklenmesi gereken bir diğer faktör olarak sayılmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'de çok partili hayat boyunca uygulanan seçim sistemleri⁶ üç ana döneme ayrılabilir. İlk olarak 1950 - 1960 arasında çoğunluğa *aşırı temsil* sağlanmış, 1960 - 1980 arasındaki dönemde bunun sakıncasını ortadan kaldırmak amacıyla *temsilde adalet*e önem verilmiş, 1980 sonrasında ise en önemli beklenti *istikrar* olmuştur (Türküne, 2005: 302-305).

Türk Siyasetinde Temel Kutuplaşma Eksenleri

Türkiye siyasetinde 1980 sonrasında 1970'lere benzer bir bakış açısıyla incelemek oldukça zordur. 1980 sonrasında Türk parti sistemi yeniden düzenlenmiş ve yaşanan süreç bu sistemde yeni yapılanmaları iktidar adayı olarak ortaya çıkarmış ya da parlamentoda grup sahibi haline getirmiştir. Bu dönemi anlamak ve değerlendirmek için yazarlar genellikle 1990'lı yıllara ağırlık vermektedirler.

⁶ Türkiye'de 1950, 1954 ve 1957 seçimleri tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemi ile, 1961 seçimleri çevre barajlı nispi temsil (d'Hondt) sistemi ile, 1965 seçimleri milli bakiye sistemi ile, 1969, 1973 ve 1977 seçimleri ise barajsız d'Hondt sistemi uygulanarak yapılmıştır. 1980 sonrasında önceki seçim yöntemlerinin yerine ülke barajlı ve seçim çevresi barajlı nispi temsil (d'Hondt) sistemi getirilmiş, 1987 ve 1991'de bu sisteme bir de kontenjan uygulaması eklenmiştir. 1995'te kontenjan aday uygulaması ve seçim çevresi barajı kaldırılmış, ülke barajlı d'Hondt yöntemi uygulamaya sokulmuştur. Bu sistem 1999, 2002 ve 2007'de de uygulanmıştır. (Bkz. DİE, Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923 - 2002, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2004, s.4-6).

Akgün'e göre (2002: 50), 1990'lı yıllarda sistem karşıtı partilerin oy desteğini artırmasıyla birlikte parti sistemi tekrar kutuplaşmış çoğulculuk sisteminin özelliklerini göstermeye başlamıştır.

Kahraman (2008: 226), 1991 seçimlerinin merkez - çevre modelinin geçerliliğini kaybettiğini göstermesi bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. 1991 seçimlerinde daha önceden parçalanmaya başlayan merkeze, çevre de eklenmiştir. Türk parti sisteminde ana akım kutuplaşmanın CHP - DP kutuplaşması olduğunu belirten Kardam ve Tüzün (1998: 125) 1950 - 1995 arasında yapılan seçimlere katılan partileri CHP geleneği ve DP geleneği adları altında gruplandırmakta bununla birlikte, 1995 sonrasında ise hakim kutuplaşmanın RP ve diğerleri görünümünde olduğunu ileri sürmektedirler. Kiriş ve Gül (2008: 127), 1961 - 2004 arasında yapılan milletvekili ve yerel seçimler üzerine yürüttükleri araştırmada uç sağ eğilimin yükselişinin 1970'li yıllarda başladığını ancak 1983 seçimleri ile kesintiye uğrayan bu yükseliş eğiliminin 1987 yılından itibaren devam ettiğini saptamışlardır. Çitçi vd. de (2005: 422), bu yükseliş eğilimi ile birlikte 1994 yerel seçimleri ve 1995 milletvekili seçimlerinde Türk parti sisteminin *üç kutuplu* bir görünüme sahip olduğunu söylemektedir. Bu dönemde merkez sağ ve merkez sol ana akımlarına uç sağ eğilim de ayrı ve belirgin bir kutup olarak katılmış görülmektedir. Böylece parti sistemi çok kutuplu bir görünüme (*triangular*) sahip olmuş ve bu görünümüyle kutuplaşmış çoğulculuğa yönelmiştir. 1991, 1995 ve 1999'da meclise giren partilerin sayısı, Sartori'nin kutuplaşmış çoğulculuk için belirlediği kritik parti sayısı olan 5'te kalmıştır.

Türkiye siyasetinde 1990'larla birlikte merkez sağ ve merkez sol partilerin ülke sorunlarından koptuğu ve *işlevsizleştiği* görülmektedir. İşlevsizleşen bu partiler, kendi çıkarlarına, iktidar ve rant mücadelelerine odaklanmışlardır (Keyman, 2008: 7). Merkez sağ ve merkez sol partilerin toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi her geçen gün zayıflatması, 1995 seçimlerinden itibaren seçmenlerin merkez partilerden uzaklaşıp RP, MHP, AKP gibi yeni partilerle temsiliyet ilişkisine girmelerine neden olmuştur (Tosun, 2003: 277). Çarkoğlu ve Toprak (2006: 37), seçmenin ideolojik düzlemde sağa doğru kayma eğilimini gerek 1999'da gerekse de 2006'da yürüttükleri araştırmalarla saptamışlardır. Merkez sağı temsil eden büyük partiler olan ANAP ve DYP, 1990'lı yılların koalisyon hükümetlerinde neredeyse değişmez bileşenler olarak bulunmalarına rağmen oy oranları ve milletvekili sayıları bakımından gerilemişler ve 2002'de meclis dışı kalarak etkinliklerini yitirmişlerdir.

Merkezin sağında ve solunda yer alan, kabul edilmiş ana akım partilerin yanında Türkiye'de İslamcı ve Kürtçü akımların da siyasi partiler bağlamında süreklilik gösterdiği görülmektedir. Bu alternatif akımları temsil eden partiler sistem içinde kendilerine yer aramışlar ancak meşruiyet kazanmakta zorlanmışlardır. Böylece söz konusu partiler *kapatılmaya abone* hale gelmişlerdir (Şahin, 2007).

Türk parti sisteminde ideolojik rekabetin merkez - çevre çatışmasından kaynaklanan ve Batı demokrasilerindeki sağ - sol ayrımı ile de örtüşen *laik partiler* ile *İslamcı partilerin* mücadelesi ve Türk - Kürt kimliklerinin karşıtlıklarını içeren *etnik tabanlı milliyetçi bölünme* yoluyla oluşan iki boyuta sahip olduğunu söyleyen Çarkoğlu ve Hinich (2006: 387), birinci boyutun parti sistemini şekillendirmede göreceli olarak daha baskın bir konumda olduğunu belirtmektedir. Onlara göre, 1990'lı yıllarla birlikte *etnik, milliyetçi ve İslamcı* gündemlerin ağırlık kazanmasıyla birlikte sağ - sol ayrımı partiler için belirleyiciliğini yitirmiş görünmektedir. Ergil (2000: 43) ve Özbudun (1981: 233) da kutuplaşmanın din ve etnisite eksenlerinde etkinlik kazandığını tekrarlamaktadır.

Türkiye'de 1923'ten bugüne *merkez - çevre*, 1950'den bugüne *sağ - sol*, 1980'den bugüne *küresel - ulusal - yerel* ve 2000'den bugüne *vatandaşlık - kimlik* temel eksenlerinde ortaya çıkan toplumsal süreçlerin, talep ve sorunların yaşanmakta olduğunu belirten Keyman'a göre (2008: 10), ülkedeki siyasal kutuplaşmaların temelinde değişim ve dönüşüm yatmaktadır. Bu durum temel ittifak ve çatışma alanları olarak yine merkez - çevre, sağ - sol, küresel - ulusal ve vatandaşlık - kimlik eksenleri üzerine kurulu karmaşık ve çok boyutlu bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 1980'lerin sonunda Türkiye'nin küresel sisteme eklenme süreci doğrultusunda yaşanan hızlı ekonomik ve demografik değişim ile birlikte ahlaki, kültürel, dini değerler de önemli değişikliklere uğramış, farklı kültürel ve ideolojik hareketler etkinlik kazanmıştır. Bunlar arasında Kürt etnik milliyetçiliği, İslamcılık, feminizm, Alevi kültürel hareketi, çevrecilik, insan hakları hareketleri en yaygın olanlarıdır (Şimşek, 2004: 112).

Türkiye'de soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan bu yeni gelişmeler bir yandan *Büyük Türkiye* gibi söylemlerle ulus - devleti aşan hedefler ortaya çıkarırken diğer yandan da ulus - devletin sınırları içinde ulusal kimlik sorununu gündeme getirmiştir. Geleneksel değerlerin kamusal alanda belirginlik kazanması, sınıfsal ve ahlaki dönüşüm Türkiye'de İslami duyarlılığı arttırmıştır. İslam'ın toplumsal yaşamdaki yükselişi Türk siyasetinin de yapısında değişikliği beraberinde getirmiştir.⁷

Türkiye'de *siyasal İslam*'ın yükselişi, yeniden din faktörünü özellikle sağ partiler tarafından reddedilemeyecek cazibeli bir siyasal enstrüman haline getirmiştir. Türk siyasal hayatında siyasal İslam, onun söylemlerini benimseyen ve buna karşıt söylem geliştiren partilere diğerlerine göre bir *haksız rekabet unsuru* sağlamaktadır. Yavuz'a göre (2005: 289) Türkiye'de 1980 sonrasında siyasal İslam'ın bu yükselişi, 12 Eylül sonrasında yükselen sol akımlara karşı Türk - İslam sentezinin resmi bir politika olarak yürütülmüş olması, siyasal ve ekonomik liberalleşme ile yeni muhafazakar Anadolu burjuvazisinin gelişmesi, yeni İsl-

⁷ Huntington, burada diğer örneklerde olduğu gibi Türkiye'de de demokrasinin yerleşmeyi ve dine geri dönüşü pekiştirdiğine dikkat çekmektedir (2008: 212).

lamcı aydınlar sınıfının yazılı ve elektronik medya ile oluşması ve son olarak 1990'larda RP'nin örgüt içi esnekliği ve adil düzen söyleminin iktidar olması ile yakından ilgili bir durumdur.

1990'lı yıllar, tıpkı 1970'lerde olduğu gibi, yüksek oranlı bir bölünme ile birlikte yüksek düzeydeki kutuplaşmanın da görüldüğü bir dönem olmuştur. Bununla birlikte kutuplaşmanın yapısı, 1970'lerden oldukça farklıdır. 1970'lerde sağ - sol ideolojik ayrımının hâkim olduğu kutuplaşmanın görünümü, 1990'larla birlikte temelde laikler ile İslamcılar arasındaki çatışmaya dayanır hale gelmiştir (Sayarı, 2002: 20). Soğuk savaşın sona ermesi, Türkiye'de dine ve mezhebe dayalı olanların yanında Kürt gruplarının da kendi kimlik taleplerini öne sürmesi için uygun bir fırsat alanı yaratmıştır. Bu durum da Türk siyasetine *laik - İslamcı, Sünni - Alevi, Türk - Kürt* gibi karşıtlıkları egemen hale getirmiştir (Yavuz, 2005: 323). Bu kapsamda yapılan araştırmalar, Türk parti sisteminin iki temel eksenini olduğunu göstermektedir: Bunlardan ilki, görece daha baskın bir eksen olan *laik - İslamcı karşıtlığı*dır. Bu karşıtlık aslında Türk siyasetindeki merkez - çevre ayrımı ve Batı Avrupa geleneğindeki sağ - sol ayrımı ile örtüşmektedir. İkinci eksen ise etnik ayrımdır. Etnik ayrım, AB üyeliği kapsamında Kopenhag siyasi kriterleriyle geniş reform tartışmalarının olduğu *Türk - Kürt kimlikleri* ayrımıdır (Çarkoğlu - Hinich, 2006: 258). 2007 seçimleri sonrası TBMM'nin profili, genel olarak bakıldığında, AKP - CHP ve MHP - DTP karşıtlığı ile bu iki eksenin yansımından oluşmaktadır.

Kalaycıoğlu (1999: 55), Türkiye'de seçmenlerin parti tercihlerinde sosyo-ekonomik etkenlerden daha çok ideolojik ve kültürel etkenlerin rol oynadığına dikkat çekmektedir. Bu durum da kutuplaşmalarının temelinde sosyoekonomik göstergelerden daha çok ideolojik ve kültürel etkenlerin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kalaycıoğlu ayrıca seçmenlerin, kültürel kimliklerinin ortaya çıkardığı bölünmeyle, tercihleri bakımından *Alevi - laik blok* ile *Sünni - gelenekçi blok*-tan ve etnik olarak da *Türk - Kürt bloklarından* söz edilebileceğini belirtmektedir (Kalaycıoğlu, 1999: 50).

Çarkoğlu (2006b: 275), AKP'nin kendinden önceki İslamcı partilere göre Alevilere yönelik tutumunda farklılaşmalar olsa da, Türk parti sisteminde dinsel/mezhepsel kutuplaşmanın sürmesi halinde seçmenlerin mezheplere göre türdeş bir yapı göstererek karşıt partilerde toplanma düzeyinin artacağını öngörmektedir.

Türkiye'de 2002 seçim sonuçlarıyla oluşan tablo, yüksek düzeyde bir kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir. Seçim barajını geçen iki parti, İslami bir görüntü ve duyarlılıkla birleşmiş çevre ile ona şiddetle karşı duran merkezi temsil etmektedir. 2007 seçimleri ise, 2002'de başlayan kutuplaşmanın ağırlaşmasını getirmiştir. Bu seçimlerde merkezin toplayıcı tezleri desteklenmemiş ve bu tez-

lerin karşısında bir toplumsal koalisyon meydana gelmiştir (Kahraman, 2008: 231-233).

Kutuplaşmanın siyasal sistem için bir tehdit olarak ortaya çıkması aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanlarda da tehdidi beraberinde getirmektedir. Bu olumsuz durumun önüne geçmek seçim barajının düşürülmesi, seçim mevzuatının ve siyasal partiler mevzuatının değiştirilip milletvekilleri ile seçmenler arasındaki bağın geliştirilmesi, yeni bir denge sisteminin oluşturulması yönündeki *siyasal reformların yürütülmesine* bağlı görünmektedir (Sak, 2009).

Türkiye’de siyasal kutuplaşmaları açıklamak için klasik olarak merkez çevre ilişkisi ile sağ - sol kavramları kullanılmıştır. Ancak bu iki alışılmış model, özellikle 1980 sonrasında küreselleşmeye, soğuk savaşın sona ermesine, AB ile ilişkilere ve bunlara bağlı olarak gelişen pek çok toplumsal duruma ve soruna bağlı olarak tek başına açıklayıcılık yeteneğini kaybetmiş görünmektedir. Günümüzde Türkiye’de siyasal kutuplaşmanın temelinde merkez ile çevrenin, sağ ve solun yanında kimlik, dil ve mezhep temelli karşıtlıkları ve bu karşıtlıkları temsil eden siyasal partileri aramak gerekmektedir. Bu durum siyasal partiler bakımından, bir yandan siyasal hayatın içinde bilindik kalıplarla hareket eden seçmen tabanlarını elde tutma çabasını içerirken diğer taraftan ağırlığı gün be gün hissedilmeye başlanan yeni gelişmelere ayak uydurmak ya da direnç göstermek isteyen hareketli seçmen kitlesine yönelme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrasında Kutuplaşma

Bu bölümde Türk parti sisteminin 1980 sonrasında iç ve dış konjonktürün etkisiyle yeniden şekillenmesi ve bu dönemdeki kutuplaşmanın skorları ortaya konmuştur. Böylece çalışmanın bu bölümü, 1980 askeri müdahalesinin kutuplaşmış ve çatışmacı bir hale gelen siyasal eğilimlerin merkezde toplanıp kutuplaşmalardan uzak ılımlı çoğulculuğa dayalı bir parti sistemi oluşturulması hedefine rağmen, kısa sürede yeniden ortaya çıkan kutuplaşmaları ölçmektedir. Bu bağlamda Türk parti sistemindeki kutuplaşma 1991, 1995, 1999, 2002 ve 2007 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimleri temelinde ele alınmaktadır. 1983 ve 1987 seçimlerinde ise veri yetersizliğine ek olarak kısıtlı bir parti rekabetinin olması nedeniyle kutuplaşma skorları ortaya konamamaktadır.

Türkiye’de siyasal partilerin 1991 - 2007 arasındaki dönemde sağ - sol ideolojik kutuplaşmasını ölçmek üzere, Dünya Değerler Araştırması (*World Values Survey*) - Türkiye Değerler Araştırması (*Turkish Values Survey*), Avrupa Sosyal Araştırması (*European Social Survey*), Yılmaz Esmer’in “*At The Ballot Box: Determinants of Voting Behavior*” verilerinden yararlanılmıştır. Dünya Değerler Araştırması kapsamında 1990 yılından bu yana Türkiye verileri derlenmektedir. Araştırma verileri 1990, 1996 ve 2001 yıllarına aittir. Buna ilaveten, Avrupa Sosyal Araştırmaları’nın Türkiye verileri ikinci tur araştırmalar kapsamında

2004 yılında derlenmiştir. Yılmaz Esmer'in yürütmüş olduğu araştırma 1999 yılı verilerinin temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında 2007 seçimlerinde farklı eksenlerdeki kutuplaşmayı ölçmek üzere, Kenneth Benoit ve Michael Laver'in "*Party Policy in Modern Democracies*"de yer alan verilerinden yararlanılmıştır. Milletvekili genel seçimlerine hangi partilerin girdiği, bu seçimlerde partilerin aldığı oy oranları ve meclisteki temsil oranları gibi seçim verileri ise, TUIK (DİE) ve YSK'dan sağlanmıştır.

Kutuplaşma skorlarını elde etmek üzere temel olarak Dalton'un daha önce Avrupa'nın farklı parti sistemlerinde kutuplaşma oranlarını saptamak üzere kullandığı formül tercih edilmiştir. Bu formül karşılaştırma için daha güncel verileri sağladığı için de avantajlıdır. Bu formül parti kutuplaşmasını hem oy oranına hem de temsil oranına göre ölçebildiği için yüzde 10 gibi yüksek bir seçim barajına sahip olan Türk parti sistemine uygun düşmektedir. Yine elde edilen verilerin diğer ülkelerle karşılaştırılabilir olması bakımından da bu formülün kullanılması tercih edilmiştir.

1983 ve 1987 Seçimleri

1980 müdahalesi sonrasında siyasi parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasının ardından pek çok yeni parti kurulmaya başlamıştır. Bununla birlikte, 1982 Anayasası ve seçim kanunlarında istikrar beklentisi ön planda olmuş ve bu amaçla parlamentoda farklı siyasal taleplerin temsil edilmesi olanağı kısıtlanmıştır. Bu yolla özellikle *yıkıcı sol*, *bölücü Kürt* ve *irticai sağ* diye adlandırılan hareketler engellenmek istenmiştir (Bedirhanoglu, 2009: 57). Bu durum sadece merkezin hemen sağında ve solunda konumlanan üç partinin seçime katılabilmesiyle de kendini göstermiştir.

1983 seçimlerinden önce pek çok partinin kurulmuş olmasına karşın seçime sadece üç partinin girme hakkı elde etmesi bakımından bu seçimler *eksik rekabete* sahne olmuştur. Diğer bir deyişle, seçime girebilen partiler, siyasal yelpazeyi ve bu yelpazede özellikle uçlarda konumlanan seçmenleri temsil etmekte yetersiz kalmaktadır. 1983 seçimlerinde katılma oranı yüzde 92,3; katılmama oranıysa yüzde 7,7 olmuştur. 6 Kasım'da yapılan 1983 seçimlerine, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi katılmıştır. Seçim sonuçlarına göre, ANAP yüzde 45,1'lik oy oranıyla 211 milletvekilliği, HP yüzde 30,4'lük oy oranıyla 117 milletvekilliği ve MDP yüzde 23,2'lik oy oranıyla 71 milletvekilliği kazanmıştır. Bu seçimde bağımsız adaylar da yüzde 1,1 oranında oy almışlardır. Ancak bağımsız bir milletvekili meclise girememiştir. 1983'te milletvekili sayısı 400'dür. ANAP, oy oranından biraz daha fazla oranda temsil hakkı elde ederken diğer partilerin temsil oranı oy oranının altında kalmıştır.

29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri'ne ise yedi parti katılmıştır. Bu partiler, ANAP, SHP, DSP, DYP, RP, MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi) ve IDP (Islahatçı Demokrasi Partisi)'dir. Bununla birlikte meclise sadece ANAP, DYP

ve SHP girebilmiştir. Bağımsızlar yüzde 0,3'lük oy oranına sahiptirler. Bu dönemde de meclise bağımsız bir aday girememiştir. 1987'de toplam milletvekili sayısı 450'ye çıkartılmıştır. Bu seçimlerde katılma oranı yüzde 93,3 olurken, seçime katılmayanlar yüzde 16,1 oranındadır. Seçime katılıp mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise yüzde 19,8'dir.

Çizelge 2. 1983 ve 1987 Seçimlerinde Partilerin Oy ve Temsil Oranları

	Oy Oranı		Temsil Oranı	
	1983	1987	1983	1987
ANAP	45,1	36,3	52,7	64,8
HP/SHP	30,4	24,8	29,2	22
MDP	23,2	-	17,7	-
DSP	-	8,5	-	0
DYP	-	29,1	-	13,1
RP	-	7,2	-	0
MÇP	-	2,9	-	0

1987 seçimlerinde temsil oranlarına bakıldığında; meclise giren üç partiden yüzde 36,3 oranında oy alan ANAP'ın toplam sandalye sayısının yüzde 64,8'ini elde ettiği görülmektedir. Buna karşın oyların yüzde 19,1'ini alan DYP, toplam sandalyelerin sadece yüzde 13,1'ini elde edebilmiştir. SHP ise, yüzde 24,8'lik oy oranına karşın, mecliste yüzde 22 oranında temsil hakkı elde edebilmiştir. Dolayısıyla 1987 seçimleri sonucunda milletvekili dağılımı ANAP lehine işlemiş, bu parti aldığı oy oranının iki katına yakın bir temsil olanağına erişirken, diğer iki parti oy oranlarına göre eksik temsil edilmişlerdir. 1987 seçimleri 1983'e göre daha rekabetçi bir ortamda yaşanmıştır. Özellikle siyasi yasakların kaldırılması ile Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş'in siyasal hayata aktif olarak geri dönmesi seçim rekabetini arttıran öncelikli unsur olmuştur. Bu durum 1987 seçimlerini 1983 seçimlerine göre daha serbest bir ortama sahip kılmıştır. Yine de 1983'ün üç partili ılımlı parti sistemi yüzde on barajının da katkısıyla 1987'de de devam etmiştir.

1991 Seçimleri

20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimleri'ne altı parti katılmıştır. Bu partiler ANAP, DSP, DYP, RP, SHP ve SP (Sosyalist Parti)'dir. Meclise SP dışındaki beş parti girmiştir. 1991'de bağımsızların oy oranı yüzde 0,1'e gerilemiştir. Dolayısıyla bağımsız hiçbir aday meclise girememiştir. 1991'de de milletvekili sayısı 450'dir. 1991 seçimlerinde katılma oranı yüzde 83,9 olurken, katılmama

oranı yüzde 16,1 olmuştur. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise sadece yüzde 0,5 gibi çok düşük düzeyde kalmıştır.

1991 seçimleri 1987 seçimlerine göre gerek seçime katılan gerekse de meclise giren partiler bakımından daha bölünmüş bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu kez seçim sistemi DYP lehine işlemiş ve partinin yüzde 27'lik oy oranına karşın yüzde 39,5'lik bir temsil olanağına sahip olmasını sağlamıştır. DYP'nin tersine DSP yüzde 10,8 oranında oy almasına karşılık mecliste sadece yüzde 1,5 oranında temsil edilmiştir. ANAP da az da olsa oy oranının üzerinde temsil elde eden partilerden olmuştur. Bu parti yüzde 24'lük oy almış, yüzde 25,5 oranında temsil hakkı elde etmiştir. SHP ve RP ise, oy oranlarına göre daha az bir temsil oranına sahip olmuşlardır. SHP yüzde 20,8'lik oyuna karşın yüzde 19,5; RP, yüzde 16,9'luk oyuna karşın yüzde 13,7 oranında temsil edilmişlerdir.

Çizelge 3. 1991 Seçimlerinde Sağ - Sol Kutuplaşma Skoru⁸

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
ANAP	24	25,5	5,14
DSP	10,8	1,5	4,03
DYP	27	39,5	5,02
RP	16,9	13,7	5,51
SHP	20,8	19,5	3,38
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
1,55		1,48	

1991 seçimleri partilerin çeşitli ittifakları denediği bir seçim olmuştur. Partilerin ittifak yöntemi bir partinin adaylarını başka partinin çatısı altında seçime sokması şeklinde olmuştur. Bunlardan MÇP ve IDP adayları, RP çatısında altında; HEP adayları da, SHP çatısı altında seçime girmiştir.

Yine 1991 seçimleri, 1980 öncesinde gerçekleşmeyen bir koalisyon formülü ortaya çıkarmıştır. Seçimlerin ardından birinci ve merkez sağın büyük partisi olan DYP, merkez sol parti SHP ile koalisyon kurmuştur. Dolayısıyla iktidarın çevresel devri, merkez sağ parti olan ANAP'tan merkez sağ ve merkez sol partiler DYP ve SHP'ye yönelerek merkezde kalmayı sürdürmüştür. Bu dönemde parti kutuplaşmalarının gerek oy gerekse de temsil oranına göre düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Kutuplaşmanın bu dönemde sahip olduğu değerler istik-

⁸ Türk Parti Sistemi'nde 1991 – 2007 arasındaki parti kutuplaşması skorlarını elde etmek için ilk bölümde açıklanan Dalton'un formülünden yararlanılmış, oy oranına göre ve temsil oranına göre olmak üzere iki farklı kutuplaşma skoru ortaya konmuştur.

rarlı Avrupa demokrasilerini andırmaktadır. Bu durum seçime katılan ve temsil hakkı kazanan beş partinin birbirine ve merkeze yakın konumlandığını göstermektedir.

1995 Seçimleri

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı önceki seçimlere göre bir hayli artmıştır. 1995 seçimlerine on iki parti katılmıştır. Bu partiler, RP, ANAP, DYP, DSP, CHP, MHP, HADEP, YDH (Yeni Demokrasi Hareketi), MP (Millet Partisi), YDP (Yeniden Doğuş Partisi), İP (İşçi Partisi) ve YP (Yeni Parti)'dir. Meclise ANAP, CHP, DSP, DYP ve RP'den oluşan beş parti girmiştir. O dönemde toplam milletvekili sayısı 550'ye yükseltilmiştir. 1995'te katılım oranı yüzde 85,2 olurken, katılmama oranı yüzde 14,8'dir. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise yüzde 14,5 olmuştur.

1995 seçimleri temsil oranları bakımından RP, DYP ve ANAP lehine bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu seçimlerde birinci parti olan RP, yüzde 21,4 oranında oy almış, yüzde 28,7 oranında temsil hakkı elde etmiş; DYP, yüzde 19,2 oranında oy almış, yüzde 24,5 oranında temsil hakkı elde etmiş ve ANAP, yüzde 19,6 oranında oy almış, yüzde 24 oranında da temsil hakkı elde etmiştir. CHP ve DSP ise, oy oranlarına göre daha düşük oranlarda temsil edilmişlerdir. CHP yüzde 10,7 oranında oy alıp yüzde 8,9 oranında temsil hakkı kazanırken; DSP, yüzde 14,6'lık oyuna karşın yüzde 13,8 oranında temsil edilmiştir. 1995 seçimlerinde önemli oranlarda oy alan MHP ve HADEP, yüzde 10'luk seçim barajı nedeniyle meclise temsilci gönderememiştir. Ayrıca BBP adayları ANAP listesinden, SİP adayları da HADEP listesinden seçime katılmışlardır.

Bu seçimlerde merkezde yer alan partiler, özellikle de ANAP ve DYP, RP'den korkan merkezdeki kararsız seçmeni kendilerine çekmeye çalışmışlardır (Turan, 2004: 146). Bu bakımdan 1995 seçimleri kutuplaşmış çoğulculuğa yönelimin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Ayrıca 1995 seçimleriyle birlikte üç kutup ortaya çıkmıştır. Merkez sağ ve merkez sol kutupların yanında RP'nin birinci parti olarak oluşturduğu bir kutup daha Türk parti sistemine eklenmiştir. Merkezdeki partilerin *ANAYOL* adı altında bir araya gelme çabaları karakteristik bir kutuplaşmış çoğulculuk göstergesidir. Ayrıca bölünmenin artması ve yeni partilerin etkinlik kazanması da bu kapsamda bir gösterge oluşturmaktadır. 1991'e göre kutuplaşma skorlarında yükselme dikkati çekmektedir. Seçimlerin ardından çevresel devir yine merkez partiler arasında sınırlı tutulmaya çalışılırsa da, uç parti RP'nin hükümet formüllerine dahil olması uzun sürmemiştir.

Çizelge 4. 1995 Seçimlerinde Sağ - Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
---------------	----------	--------------	-------

ANAP	19,6	24	6,57
CHP	10,7	8,9	3,17
DSP	14,6	13,8	3,49
DYP	19,2	24,5	6,85
HADEP	4,2	0	2,33
MHP	8,2	0	7,72
RP	21,4	28,7	7,27
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
3,21		2,78	

RP'nin birinci parti haline gelmesi, Türk siyasetinin bir sağ - sol kutuplaşmasından laik - dinci eksenli bir kutuplaşmaya yöneldiği göstermektedir (Özbu-dun, 2000: 143). Bu seçimlerde İslami kimliğe dayalı olarak siyaset yapan RP'nin birinci parti olmasının yanında, Aleviler'in SHP - CHP çizgisinden kök-tendinci tehdide karşı daha fazla güvence olarak gördükleri DSP'ye yönelmesi ve etnik temelli siyaset yapan HADEP'in güç kazanması (Turan, 2004: 149), kimlik politikalarının Türk siyasetinde önemli bir etken haline geldiğini göstermiştir. Farklı kimlikleri temsil eden üç parti; İslami kimliği temsil eden RP, aşırı milliyetçi kimliği temsil eden MHP ve Kürt kimliğini temsil eden HADEP toplam oyların üçte birini almıştır. Ayrıca kimlik bilinçleri giderek yükselen Aleviler, önemli bir ağırlığa sahip olmuşlardır (Özbudun, 2000: 142). Bu seçimlerde partilerin 1991'e göre orta noktadan uçlara doğru bir yayılım içinde olması ve etkili parti sayısındaki artış, sistemin merkezkaç eğilimini güçlendirmiştir.

1999 Seçimleri

18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı 1980 sonrasındaki en yüksek sayıya erişmiştir. 1999 seçimlerine katılan parti sayısı yirmi olmuştur. Bu partiler, DSP, MHP, FP, ANAP, DYP, CHP, HADEP, BBP (Büyük Birlik Partisi), ÖDP (Özgürlük ve Dayanışma Partisi), DTP (Demokratik Türkiye Partisi), LDP (Liberal Demokrat Parti), DP (Demokrat Parti), MP (Millet Partisi), BP (Barış Partisi), İP (İşçi Partisi), EMEP (Emek Partisi), YDP (Yeniden Doğuş Partisi), SİP (Sosyalist İktidar Partisi), DEPAR (Değişen Türkiye Partisi) ve DBP (Demokrasi ve Barış Partisi)'dir. Bununla birlikte meclise giren parti sayısı ise yine beş olmuştur. Bu partiler DSP, MHP, FP, ANAP ve DYP'dir. Bağımsızlar bu dönemde yüzde 0,8 oy almış ve üç bağımsız milletvekili meclise girmiştir. O dönemde toplam milletvekili sayısı 550'dir. 1999'da katılım oranı yüzde 87,1, katılmama oranı ise yüzde 12,9'dur. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise yüzde 19,2 dolayındadır.

1999 seçimleri sonucunda meclise giren tüm partiler oy oranına göre daha avantajlı temsil oranları elde etmişleridir. Bu durum yüzde 10'luk seçim barajının seçim sonuçlarını belirlemedeki etkisini ortaya koymaktadır. ANAP, yüzde 13,2'lik oy oranına karşın yüzde 15,6 oranında temsil hakkı; DSP, yüzde 22,2'lik oy oranına karşın yüzde 24,7 oranında temsil hakkı; DYP, yüzde 12'lik oy oranına karşın yüzde 15,4 oranında temsil hakkı; FP, yüzde 15,4'lük oy oranına karşın yüzde 20,1 oranında temsil hakkı ve MHP, yüzde 18'lik oy oranına karşın yüzde 23,4 oranında temsil hakkı elde etmiştir.

Çizelge 5. 1999 Seçimlerinde Sağ - Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
ANAP	13,2	15,6	6,7
BBP	1,5	0	7,65
CHP	8,7	0	2,7
DSP	22,2	24,7	4,2
DYP	12	15,4	7,5
FP	15,4	20,1	8,1
HADEP	4,7	0	2,04
MHP	18	23,4	7,9
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
3,55		3,08	

RP'nin kapatıldığı, ülkenin 28 Şubat sürecini yaşadığı ve PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirildiği bir dönemin sonrasında yapılan 1999 seçimleri, milliyetçilik etkeninin belirleyici olduğu sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu seçimlerde milliyetçi partilerin, sağda MHP, solda DSP'nin, seçimleri kazandığı görülmektedir. Bu sonuçlar koalisyon kurulumuna da yansımıştır. 1999 seçimlerinin ardından DSP ve MHP, ANAP'ı da koalisyona katarak hükümet kurmuştur. DSP ve MHP'nin milliyetçilik ekseninde bir araya gelmesi de yine, Türk siyaseti için yeni bir deneyim ortaya çıkarmıştır. Bu koalisyon iktidarı, milliyetçiliğin siyasal parti sisteminde önde gelen bir bileşen haline geldiğinin bir göstergesi olarak alınmalıdır.

1990'lı yıllar merkez sağın ve merkez solun oy tabanlarının eridiği buna karşın aşırı sağ diye adlandırılan RP ve MHP'nin seçmen desteğini ve parlamento gücünü arttırdığı, parçalanmış bir parlamento, istikrarsız bir siyasal yapı ortaya çıkarmıştır (Akgün, 2002: 49). Parçalanma ve istikrarsızlığa ek olarak 1995 ve 1999 seçimlerinde kutuplaşma skorlarının yükselmeye başladığı da görülmekte-

dir. Bu haliyle parti sistemindeki kutuplaşma ileride ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, 1991'deki değeri ile dahil olduğu istikrarlı Avrupa demokrasilerinden ayrılmakta ve daha istikrarsız ve yeni demokrasilere yönelim içinde görünmektedir. 1999 seçim sonuçlarına göre, kutuplaşma skorlarında ve merkezkaç eğilimindeki artış sürmektedir. Bu artış merkez partilerinin güçlerini yitirmesine karşın daha uçtaki partilerin güç kazanması eğilimiyle paralel bir seyir izlemektedir.

2002 Seçimleri

3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı da oldukça fazladır. Bu seçime katılan on sekiz parti şunlardır: AKP, CHP, DYP, MHP, GP, DEHAP, ANAP, SP (Saadet Partisi), DSP, YTP (Yeni Türkiye Partisi), BBP, YP, İP, BTP (Büyük Türkiye Partisi), ÖDP, LDP, MP ve TKP (Türkiye Komünist Partisi).

Seçime katılan parti sayısındaki fazlalığa karşı meclise sadece iki parti girebilmiştir. Bağımsızların oy oranı 2002'de yüzde 0,9 olmuş ve sekiz bağımsız milletvekili bu seçimlerde meclise girmiştir. Bu dönemde toplam milletvekili sayısı 550'dir. 2002 seçimlerinde katılım oranı yüzde 79,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde katılmayanların oranı ise yüzde 20,9'dur. Bu oranlar, 2002 seçimlerini 1980 sonrasında en düşük katılımı ile gerçekleştiren seçim yapmaktadır. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı yüzde 46,3 olmuştur. Yüzde 46,3 gibi yüksek bir oranda olan mecliste temsil edilme şansı bulamayan seçmen kitlesi, çok partili hayat süresince temsil edilmeyen en büyük kitleyi oluşturmuştur. Bu durum, temsile dayalı bir demokrasi açısından meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır.

Çizelge 6. 2002 Seçimlerinde Sağ - Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
AKP	34,3	66	7,74
ANAP	5,1	0	6,73
BBP	1	0	6,53
CHP	19,4	32,3	3,14
DEHAP	6,2	0	1,78
DSP	1,2	0	3,38
DYP	9,5	0	7,43
GP	7,2	0	5
MHP	8,4	0	8,62
SP	2,5	0	8,89
YTP	1,2	0	3,38
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
2,34		4,55	

2002 seçimleri özellikle temsil oranları bakımından parti kutuplaşmasının iyi bir örneğini oluşturmuştur. Seçim barajı burada yapay ancak keskin ve etkili bir kutuplaşma ortaya çıkarmıştır. Oy oranına göre kutuplaşma 1999'a göre düşük bir düzeyde seyrederken, seçim barajını sadece iki partinin geçmesi, sağ - sol ekseninde sert bir kutuplaşmanın görsellik kazanmasına yol açmıştır. Seçim barajı 1980 sonrasında ilk kez 2002'de iki partili bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu seçimlerde 1987'de ANAP örneğine benzer şekilde AKP, yüzde 34,3'lük oy oranına karşın yüzde 66'lık bir temsil hakkına sahip olmuştur. CHP de yüzde 19,4 oranında oy almış, ancak yüzde 32,3 oranında temsil edilmiştir. 2002'de merkezkaç eğilimi gücünü korumaktadır.

2007 Seçimleri

22 Temmuz 2007 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı on beş olmakla birlikte meclise bu kez üç parti girmiştir. Seçime katılan partiler, AKP, CHP, MHP, DP (Demokrat Parti), GP, SP, BTP, HYP (Halkın Yükselişi Partisi), İP, ATP (Aydınlık Türkiye Partisi), TKP, ÖDP, LDP ve EMEP iken meclise giren partiler AKP, CHP ve MHP'dir. 2007 seçimlerinin ayırt edici yanıysa bağımsızların daha önce erişemedikleri bir oranda oy almasıdır. Bağımsız adaylar bu seçimlerde yüzde 5,3 oranında oy almışlar ve yirmi altı bağımsız milletvekili meclise girmiştir. 2007'de de toplam milletvekili sayısı 550'dir. 2007 seçimle-

rinde katılım oranı, yüzde 84,2, katılmayanların oranı yüzde 15,8 olmuştur. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı yüzde 13'tür.

2007 seçimlerini farklı kılan bir özellik bağımsız adayların çokluğu olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu illerinden çok sayıda aday bağımsız olarak seçimlere girmiştir. DTP'li siyasetçiler ÖDP, EMEP ve SDP ile birlikte *bin umut adayları* adı altında bağımsız olarak seçime katılmışlardır. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun bazı illerinden ve İstanbul üçüncü bölgeden seçilen bağımsız yirmi iki milletvekili seçimlerin ardından DTP'ye katılmış ve mecliste DTP grubunu oluşturmuştur. DTP'ye katılan bağımsızların dışında Rize'de eski başbakan ve ANAP lideri Mesut Yılmaz, yine bin umut adaylarından İstanbul birinci bölgeden ÖDP'li Ufuk Uras, Tunceli'de meclisin eski başkanvekillerinden Kamer Genç, Sivas'ta BBP liderliğinden ayrılan Muhsin Yazıcıoğlu da diğer bağımsız milletvekilleri olmuşlardır.

Çizelge 7. 2007 Seçimlerinde Sağ - Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
AKP	46,58	62	7,15
CHP	20,88	20,3	3,75
DP	5,42	0	7,6
GP	3,04	0	8,45
MHP	14,27	12,9	9,2
SP	2,34	0	8,89
DTP	0	3,8	2,6
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
3,70		3,85	

2007 seçimlerinde oy oranına göre kutuplaşmada önemli bir artış gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni, seçime katılan ve yüzde 1'in üzerinde oy alan parti sayısının 2002 seçimlerine göre düşük olmasıdır. Bu oranlar ilk bakışta 2002'deki gibi iki karşıt partinin yanında diğer partilerin de meclise girebilmesinin kutuplaşma skorunu geriletliği düşüncesi oluşturabilir. Ancak, bu eksik bir yargıdır. Çünkü temsil oranına göre kutuplaşmanın gerilemesinin nedenleri; bu seçimler sonrasında mecliste iki yerine dört partinin meclise girmesinin yanında, iki büyük parti olan AKP ve CHP'nin 2002 seçimlerine göre merkeze daha yakın konumlanmasıdır.

2007 Seçimlerinde Din - Laiklik Eksenli Kutuplaşma

2007 seçimlerinde sağ - sol ideolojik ayrımının ötesinde detaylı incelenen birinci boyutu din - laiklik eksenini oluşturmaktadır. Bu eksenle partiler, en uç noktalarda yer alan iki parti olan AKP ve CHP arasındaki farklı konumlarda yer almaktadırlar. Bu aralıkta DYP, GP ve MHP ılımlı partiler olarak konumlanmışlardır. SP ise, AKP'den daha uç bir noktada konumlanmakla birlikte, oy oranı oldukça düşük bir düzeydedir. Ayrıca SP mecliste temsil hakkına da ulaşamamıştır. Bu nedenle bu partinin, parti sistemindeki kutuplaşmaya önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Bu seçimler özellikle temsil oranları bakımından 1980 sonrasındaki en yüksek kutuplaşma skorunu ortaya çıkarmıştır.

Din - laiklik eksenindeki kutuplaşmayı bu kadar keskin hale getiren en önemli unsur, bu eksenle en karşıt partilerin aynı zamanda en güçlü partiler olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer partilerin bu eksenle merkeze yakın konumlanmaları ise, merkezkaç kuvvetini azaltmaktadır.

Çizelge 8. 2007 Seçimlerinde Din - Laiklik Eksenindeki Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
AKP	46,6	62	2,35
CHP	20,9	20,3	9,35
DP	5,4	0	5,2
GP	3	0	5,65
MHP	14,3	12,9	4,8
SP	2,3	0	1,1
DTP	0	3,8	7
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
4,37		6,46	

2007 Seçimlerinde Milliyetçilik Eksenli Kutuplaşma

2007 seçimlerinin diğer boyutunu milliyetçilik eksenini oluşturmaktadır. Bu eksenle partiler en uç noktalarda yer alan DTP ile MHP arasında sıralanmaktadır. Dolayısıyla bu eksenle AKP ve CHP merkezdeki ılımlı partiler olurken, DP ve GP, MHP'ye daha yakın konumdadırlar.

Milliyetçilik ekseninde din - laiklik ekseninden farklı olarak, merkezde yer alan ılımlı partiler güçlerini korumaktadırlar. Bununla birlikte uçlarda yer alan partiler de önemli oranda güce sahiptirler. Bu eksenle merkez partilerinin gücünü korumaları nedeniyle kutuplaşma skorları din - laiklik eksenine göre

daha düşük değerlerde seyretmektedir. Buna karşın diğer partiler din - laiklik ekseninden farklı olarak, daha fazla yayılım göstermişlerdir. Bu da merkezkaç kuvveti skorunu arttırmıştır. Bu sonuçlar, Türk parti sisteminde baskın ya da ana akım kutuplaşma ekseninin din laiklik eksenine olduğu göstermektedir. Dolayısıyla, sağ -sol eksenli kutuplaşma ile Türk ve Kürt milliyetçiliği eksenli kutuplaşmalar daha ikincil konumda kalmaktadır.

Çizelge 9. 2007 Seçimlerinde Milliyetçilik Eksenindeki Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Temsil Oranı	Konum
AKP	46,6	62	5,6
CHP	20,9	20,3	5,5
DP	5,4	0	8,05
GP	3	0	8,85
MHP	14,3	12,9	9,9
DTP	0	3,6	1,15
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Temsil Oranına Göre	
3,77		4,41	

Din - laiklik ekseninde ve milliyetçilik ekseninde ölçülen kutuplaşma skorları, klasik sağ - sol ekseninde yer alan kutuplaşma skorlarından özellikle din - laiklik ekseninde daha yüksektir. Bu veriler ışığında söz konusu iki eksenin Türk parti sisteminde belirleyiciliğinin sağ - sol ekseninden daha yüksek olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Parti sistemindeki kutuplaşmaya ilişkin teorik verilerin ve tarihsel temelleriyle Türk parti sisteminin kısaca ele alındığı bu çalışma, 1980 sonrasındaki kutuplaşmaları ve dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Kutuplaşma skorlarını hesaplamak için Dalton'un kullandığı formülden hareketle Türkiye Değerler Araştırması'nın, Avrupa Sosyal Araştırması'nın, TUIK ve YSK'nın verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada ortaya konan skorlar 1991 - 2007 arasındaki seçimleri kapsamıştır. Ayrıca 2007 seçimleri için klasik sağ - sol ayrımının yanında din - laiklik ve milliyetçilik eksenlerindeki kutuplaşmanın da hesaplanması çalışmanın özgün yanlarından birini oluşturmuştur.

Türk parti sistemi, şüphesiz Türk siyasal kültürünün izlerini taşımaktadır. Ancak parti sisteminin doğasını anlamak için bu kültürel geçmişe, anayasal düzen, seçim mevzuatları, askeri müdahaleler ve dönemin konjonktürü gibi bir

takım etkenleri de dahil etmek gerekmektedir. Bu bakımdan 1980 sonrasında yaşanan dönem de böyledir. 1980’li yılların eksik rekabete dayalı Türk parti sisteminde 1990’lı yıllar ile birlikte yeniden oluşan merkezkaç eğilimler, kutuplaşmayı arttırmış ve merkez partiler sürekli olarak güçlerini yitirirlerken uçlardaki partiler güç kazanmışlardır.

1991’de istikrarlı Avrupa parti sistemlerine benzeyen Türk parti sistemi, bir sonraki seçim olan 1995 seçimlerinde kutuplaşmış bir çoğulculuğu ortaya çıkarmıştır. Yine 1995 ve 1999’da yüksek düzeyli kutuplaşmalarla birlikte ortaya çıkan bölünme de kutuplaşma ve bölünmenin birbirlerine karşıt durumlar olmadığını göstermiştir. 2002 seçimleri ise, temsil oranları bakımından keskin bir kutuplaşmayla birlikte geniş bir temsil edilemeyen oy kitlesini ortaya çıkardığından meşruiyet tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Son olarak 2007 seçimleri, Türk parti sisteminde birincil kutuplaşma ekseninin din - laiklik eksenini olduğunu bunun ardından milliyetçilik ekseninin önemli bir belirleyiciliği olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu seçimler, klasik sağ - sol eksenindeki kutuplaşmanın bu iki eksene göre daha geri planda kaldığını işaret etmektedir.

Bu görünüm, Türk siyasal hayatında kimlik temelli yüksek düzeyli kutuplaşmaların siyasal rekabetin odağı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu derin kutuplaşmalar, Türkiye’de demokrasinin kalitesini ve işlerliğini belirleyen öncelikli etkenlerden biri olarak varlığını koruyacak gibi görünmektedir. Halihazırdaki siyasal reformların ve yeni anayasa hazırlıklarının uzlaşma yolları kullanılmadan tek partinin tasarrufu olarak yürütülmesi de var olan kutuplaşmaları arttıracak bir durumu beraberinde getirecektir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Birol (1999), “Türkiye’de Seçmen Davranışının Ekonomi Politik’i Üzerine Bir Model Denemesi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt. 4, Sayı :14, Bahar, s.62-74.
- Akgün, Birol (2002), *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Atlee, Thomas (2004), “Exploring the Dynamics of Polarization”, www.co-intelligence.org/polarizationDynamics.html (15.05.2009).
- Bedirhanoğlu, Pınar (2009), “Türkiye’de Neo-liberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, (Ed). İlhan Uzel, Bülent Duru, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara, s.40-65.
- Cizre, Ümit (2005), *Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ Ordu İslamcılık*, (Çev. C. Ekiz), İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Çarkoğlu, Ali - Toprak, Binnaz (2006), *Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset*, TE-SEV Yayını.
- Çarkoğlu, Ali - Hinich, Melvin J. (2006a), “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”, *Electoral Studies*, Vol.25, 2006, s.369-392.

- Çarkoğlu, Ali (2006b), "Political Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of An Alevi - Sunni Cleavage", (Ed.) A. Çarkoğlu, B. Rubin, *Religion and Politics in Turkey*, Routledge, s.273-292.
- Çitçi, Oya (2005), *Yerel Seçimler Coğrafyası 1963 - 1999*, TODAİE Yayını No.329, Ankara.
- Dalton, Russel J. (2008), "The Quantity and the Quality of Party Systems, Party System Polarization Its Measurement and Its Consequences", *Comparative Political Studies*, Vol. XX., 1-22.
- Demir, Fevzi (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908 - 1914*, İmge Kitabevi, Ankara.
- DİE (2004), *Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923 - 2002*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Dixit, Avinash K.-Weibull, Jörgen W. (2007), "Political Polarization", *PNAS*, Vol 104., s.1-25.
- Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, Harper&Row Publishers.
- Duverger, Maurice (1993), *Siyasi Partiler, Partiler*, (Çev. E. Özbudun), Dördüncü Baskım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Epstein, Diana - Graham, John. D. (2007), "Polarized Politics and Policy Consequences", *Policy Insight*, Vol.1 No:4, August, s.1-29.
- Ergil, Doğu (2000), *Siyasetini Arayan Ülke*, Can Yayınları, İstanbul.
- Esteban, Joan - Schneider, Gerald (2008), "Polarization and Conflict: Theoretical and Empirical Issues", *Journal of Peace Research*, Vol.45 No:2 , s.131-141.
- Fiorina, Morris. P. - Abrams, Samuel. J. (2008), "Political Polarization in the American Public", *The Annual Review of Political Science*, Vol. 11. , s.563-588.
- Hazan, Reuven Y. (1997), *Centre Parties Polarization and Competition in European Parliamentary Democracies*, Pinter Press, London ve Washington 1997.
- Huntington, Samuel P. (2008), *Medeniyetler Çatışması*, (Çev. M. Turhan ve C. Soydemir), Okuyan Us Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Huntington, Samuel P.- Dominguez, Jorge I. (1975), *Siyasal Gelişme*, (Çev.E. Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara.
- Jones, David. R. (2001), "Party Polarization and Legislative Gridlock", *Political Research Quarterly*, Vol.54, No:1, s.125-141.
- Kahraman, Hasan Bülent (2008), *Türk Siyaseti'nin Yapısal Analizi I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1999), "The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era", *New Perspectives on Turkey*, Vol. 20, Spring. , s.47-76.
- Kardam, Ahmet - Tüzün, Sezgin (2003), "Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları", *Bilanço 1923 - 1998*, Cilt. 1, s.123-140.
- Karpat, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Keyman, Fuat (2008), "Türkiye'nin İyi ve Adaletli Yönetimi ve Sosyal Demokrasi", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl.2, Sayı:2, Ocak-Nisan., s.1-14.

- Kiriş, Hakan M. (2010), “Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD., Isparta 2010.
- Kiriş, Hakan M.- Gül, Hüseyin (2008), Türkiye’de Siyasal Eğilimlerin Dönüşümü: Yerel Seçimler Bağlamında Bir Çözümleme, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 41 Sayı 2 Haziran, s.101-129.
- Klingemann, Hans Dieter (2005), “Political Parties and Party Systems”, Ed. J. Thomassen, *The European Voter - A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford University Press. s.22-63
- Küçükömer, İdris (2009), *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayınları, İstanbul.
- Lachat, Romain (2008), “The Impact of Party Polarization on Ideological Voting”, <http://www.romain-lachat.ch/papers/polarization.pdf> (05.12.2008).
- Layman, Geoffrey C.- Carsey, Thomas M.- Horowitz, Juliana Menasce (2006), “Party Polarization in American Politics: Characteristics, Causes, and Consequences” *Annual Review of Political Science*, Vol. 9.
- Mair, Peter - Castles Francis G. (1997), “Revisiting Expert Judgement”, *European Journal of Political Research*, Vol. 31, s. 150-157.
- Mardin, Şerif (2006), “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez - Çevre İlişkileri”, içinde *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, 13. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.35-78.
- Myers, Charles D., “Campaign Intensity and Polarization”, www.princeton.edu/~cdmyers/Campaign_Polarization.pdf.html (12.08.2009).
- Ortaylı, İlber (2008), *Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.
- Oskarson, Maria (2005), “Social Structure and Party Choice”, Ed. Jacques Thomassen, *The European Voter - A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford University Press, s. 84-105.
- Özbudun, Ergun (1975), *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara.
- Özbudun, Ergun (1979), *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özbudun, Ergun (1981), “The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization and Fragmentation”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, Issue:2, s.228-240.
- Özbudun, Ergun (2000), *Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Politika Sözlüğü*, (1979), (Çev.M. Beyhan), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Pelizzo, Riccardo - Babones, Salvatore (2007), “The Political Economy of Polarized Pluralism”, *Party Politics*, Vol. 13, No. 1, s.53-67.
- Powell, G.Bingham (1981), “Party Systems and Political System Performance: Voting Participation, Government Stability and Mass Violence in Contemporary Democracies”, *The American Political Science Review*, Vol.75, No.4, s.861-879.

- Rustow, Dankwart. A. (1966), "The Development of Parties in Turkey", Ed. J. LaPalombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press. s.107-133.
- Sak, Güven (2009), "Türkiye’de Siyasi Kutuplaşma ve Olası Etkileri Üzerine Düşünceler", TEPAV, <http://www.tepav.org.tr.html> (25.08.2009).
- Sani, Giacomo - Sartori, Giovanni (1983), "Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies", Ed. H. Daalder and P. Mair, *Western European Party Systems: Continuity and Change*, Sage, s.307-340.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001), *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sartori, Giovanni (1966), "European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", Ed. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, s.137-176.
- Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party Systems A Framework for Analysis*, Cambridge University Press.
- Sayarı, Sabri (2002), "The Changing Party System", Ed. S. Sayarı, Y. Esmer, *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynne Reinner Publishing, London, s.9-32.
- Sitembölükbaşı, Şaban (2007) "Avrupa’nın Eski ve Yeni Demokrasileriyle Türkiye’de Oy Değişkenliklerindeki Genel Trendler: 1945 - 2005", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 9, Sayı:1, s. 451-473.
- Şahin, Haluk (2007), "Parti Kapatmak Çare Değildir", *Radikal Gazetesi*, 23.05. 2007.
- Şimşek, Sefa (2004), "New Social Movements in Turkey Since 1980", *Turkish Studies*, Vol.5, No:2, s. 111-139.
- Testa, Cecilia (2010), *Party Polarization and Electoral Accountability*, Royal Holloway University of London, s.1-35.
- Testa, Cecilia (2003), *Does Candidates Serve Parties Interests? Party Polarization as a Discipline Device*, Royal Holloway University of London, s.1-46.
- Teziç, Erdoğan (1976), *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Tosun, Tanju (2003), *Siyasette Yeniden Mevzilenmeler*, Buke Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Erol, "2008 Yılına Girerken Türkiye’de Siyaset Kurumu", www.sdd.org.tr/siyasetkurumu.doc (15.09.2009).
- Turan, Ali Eşref (2004), *Türkiye’de Seçmen Davranışı - Önceki Kurulumlar ve 2002 Seçimi*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi, <http://www.tuik.gov.tr> (20.02.2010).
- Türküne, Mümtaz’er (2005), *Siyaset*, Lotus Yayınları, İkinci basım, Ankara.
- Uzgel, İlhan (2009), "AKP: Neo-liberal Dönüşümün Yeni Aktörü", Ed.İ. Uzgel, B. Duru, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phonenix Yayınları, Ankara, s.11-39.
- Van der Eijik, Cees - Schmitt, Hermann - Binder, Tanja (2005), "Left-Right Orientation and Party Choice", Ed. Jacques Thomassen, *The European Voter - A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford University Press, s.167-189.
- Yavuz, Hakan (2005), *Modernleşen Müslümanlar Nürcular Nakşiler Milli Görüş ve AK Parti*, Kitap Yayınevi, (Çev. A. Yıldız), İstanbul.
- Yüksek Seçim Kurulu Web Sitesi, <http://www.ysk.gov.tr> (20.02.2010).